

GLOSSZÁRIUM

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: PATAKI GYÖRGY, TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS KOCSIS TAMÁS

Glosszáríumunk célja a kötetben szereplő tanulmányok megértésének elősegítése. Ezért nem lexikonszerű magyarázatokra törekedtünk, hanem minden címszónál azokat a tudnivalókat igyekeztünk csak kiemelni, amelyek a szövegek megértését szolgálják. Annak, aki még alaposabban szeretne elmélyedni a közgazdaságtan, az ökológia, a bioszféra-ökológia, illetve a környezetpolitika alapfogalmaiban, az alábbi könyveket ajánljuk, amelyekre sokszor magunk is támaszkodtunk a szakkifejezések magyarázatában:

- Heinrich, D. – Hergt, M.: *SH Atlasz – Ökológia*. Springer Hungarica, Budapest, 1994.
- Heyne, P.: *A gazdasági gondolkodás alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Kerekes S. – Szlávik J.: *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. KJK–Kerszöv, Budapest, 2001.
- Kopányi M. (szerk.): *Mikroökonómia*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Láng I. (főszerk.): *Környezet- és természetvédelmi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- Pearce, D. (szerk.): *A modern közgazdaságtan ismerettára*. KJK, Budapest, 1993.
- Samuelson, P. – Nordhaus, W.: *Közgazdaságtan*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2000.
- Száraz P.: *Ökológiai zsebkönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

77-ek csoportja (*Group of 77*) – Dél államait tömörítő, ezen országok érdekeit képviselő csoportosulás. (Valójában 77-nél többen vannak, az elnevezés arra utal, hogy a csoport mintegy a G7* ellenpontjának számít.)

Agenda 21 (21-es Napirend, Feladatok a 21. századra – *Agenda 21*) – Az 1992. évi ENSZ Konferencia a Környezetről és Fejlődésről* által elfogadott dokumentum, a fenntartható fejlődés globális programja.

Állomány (*Stock*) – A közgazdaságtanban idődimenzióval nem rendelkező változó; vagyis az *adott pillanatban* rendelkezésre álló fizikai mennyiséget méri. Ilyen például a tőkeállomány, a pénzállomány stb. Ezzel szemben az áramlás (*flow*) jellegű változók *adott időszakra* vonatkozó mennyiséget határoznak meg. Ilyen változó például a jövedelem, a kiadások stb.

Árindex (*Price index*) – Adott jószágkosár átlagárának adott időszak alatti változását mutató indexszám. A reálárindex az infláció figyelembevételével kiigazított árindex.

dex: a nominális (folyó áras) árindex kiigazítása a bázisév óta bekövetkezett ár-emelkedés ellentételezéséhez szükséges összeggel. A fogyasztói árindex (*consumer price index, CPI*) a megélhetési költségek leggyakrabban használt mutatója; a fogyasztói javak rögzített kosarának költségét méri, ahol az egyes jóságok árait a teljes fogyasztói kosárból való részesedésükkel súlyozzák.

Árnyékár (*Shadow price*) – A környezeti javaknak és szolgáltatásoknak legtöbbször nincsen piaci árak, azaz nincsen olyan piac, ahol szokásos adásvétel tárgyát képeznek. Ugyanakkor a környezetgazdaságtan neoklasszikus modelljében* mindenképpen árat kell nekik tulajdonítani azért, hogy bekerüljenek a döntési folyamatba. Az árnyékár az ilyen típusú javaknak tulajdonított piaci ár, azaz a nem forgalmazott termék fogyasztásának vagy termelésének gazdasági költségét (használdozat-költségét*) testesíti meg.

Árrugalmasság, keresleté (*Price elasticity of demand*) – A kereslet százalékos változásának és az ár százalékos változásának a hányadosa. Ha valamely termék vásárolt mennyisége lényegesen megváltozik egy csekély árváltozás hatására, a kereslet árrugalmasnak nevezzük. Ha viszont egy nagy árváltozás is alig idéz elő változást a vásárolt mennyiségben, akkor a kereslet rugalmatlan. Pontosabban, amikor a rugalmasság mértéke nagyobb, mint egy, azaz amikor a kereslet százalékos változása nagyobb, mint az ár százalékos változása, akkor a keresletet rugalmas; ha e mérték egynél kisebb, akkor rugalmatlan.

Átváltás (*Trade-off*) – A közgazdaságtanban gyakran és előszeretettel használt kifejezés, mely arra utal, hogy gazdasági döntéseink folyamatos választási helyzetben születnek. Amikor döntünk valami mellett (pl. egyik jóság megvásárlása), akkor egyúttal valamiről le is mondunk (egy másik jóság megvásárlása). Egyik célunk csak a másik rovására érhető el. Valamivel jobb környezeti minőséget például csak más javakról való lemondás árán kaphatunk meg. Ilyen átváltások nemcsak az egyéni gazdasági döntéshozatalra jellemzőek, hanem a gazdaságpolitikára is. Szokásos példa ebben a vonatkozásban az átváltás az infláció és a munkanélküliség között, ám átváltás állhat fenn a környezeti minőség és a gazdasági növekedés közt is.

Bázis-demokrácia (*Grass-roots democracy*) – A demokratikus politikai berendezkedésnek az a típusa, amelyben az állampolgárok számos intézményen keresztül közvetlen módon tudnak részt venni a politikai vitákban, s a döntések kimenetelének formálásában. Ezzel szemben a parlamentáris demokráciákban az állampolgárok szinte kizárólag csak választott képviselők útján képesek politikai véleményük hallatására, a döntések befolyásolására. A bázis-demokráciát közvetlen demokráciaként is emlegetik. (Lásd még tanácskozó demokrácia*.)

Bezáródási hatás (*Lock-in effect*) – Ha egy adott technológiai megoldás valamilyen okból lépéselőnyre tesz szert az alternatív technikákhoz képest (például azért, mert elsőnek vezették be a piacra), akkor gyakran – viszonylagos hatékonyságától függetlenül – nehezen megtámadható domináns pozíciót szerez a piacon. Kialakulnak a hozzá kapcsolódó egyéb, kiegészítő technológiák, ennek megfelelően fejlesztik ki az infrastruktúrát, gazdasági és politikai érdekek szerveződnek köré, sajátos fogyasztási szokások kapcsolódnak hozzá és rögzülnek stb., s emiatt akár hosszú időre az így létrejött technológiai rezsim határozza meg a technikai változások irányát. A növekvő skáláhozadék* és a tanulási hatások (vö. dinamikus gazdaságossági előny*) egyaránt az adott technikai megoldás fennmaradását és további fejlődését segítik a rivális megoldásokkal szemben. (Lásd még útfüggőség*, illetve részletes elemzésért Kemp és szerzőtársai kötetünkben szereplő írását.)

- Biodiverzitás-egyezmény** (Egyezmény a biológiai sokféleségről – *Convention on Biological Diversity*) – Az 1992. évi ENSZ Konferencia a Környezetről és Fejlődésről* által elfogadott egyezmény, amelyet mára a világ csaknem minden országa (közük hazánk is) ratifikált. Az egyezmény kötelezi a ratifikáló államokat élőviláguk veszélyeztetett elemeinek megőrzésére, az élővilág fenntartható hasznosítására, valamint az ebből származó hasznok igazságos elosztására.
- Biogeokémiai ciklusok** (*Biogeochemical cycles*) – Az anyag körforgása a Földön. Amint a kifejezés első tagja (bio-) is utal rá, az élőlények jelentős szerepet játszanak ebben: anyagcseréjük során a környezetükből felvett anyagokat (kémiai elemeket és vegyületeket) átalakítják, majd visszajuttatják ezeket a környezetbe. Legtöbbször kémiai elemek körforgalmát tárgyalják (pl. szén ciklus, nitrogén ciklus), olykor vegyületekét (leginkább a vizét). A biogeokémiai ciklusok többféle térléptékben is vizsgálhatók: egy élőlénytársulás (pl. egy erdő) anyagkörforgalmáról ugyanúgy beszélhetünk, mint például globális ciklusokról.
- Biomassza** (*Biomass*) – Adott földterületen, illetve víztérfogatban található élő anyag mennyisége (valamilyen súlymértékben kifejezve).
- Bioszféra** (*Biosphere*) – A Föld azon térrésze, ahol (anyagcserét folytató) élet található: a teljes világóceán, a troposzféra*, valamint a földkéreg felső 5–7 kilométere.
- Biotikus környezet** (*Biotic environment*) – Egy adott élőlény környezetét alkotó más élőlények összessége. Idetartoznak a zsákmányai, a ragadozói, a parazitái, a versenytársai stb.
- Brundtland-bizottság** (*Brundtland Commission*) – Lásd *Környezet és Fejlődés Világbizottság*.
- Brundtland-jelentés** (*Brundtland Report*) – A Környezet és Fejlődés Világbizottság* „Közös jövőnk” című, 1987-ben kiadott jelentése, amely a globális környezetvédelem egyik renetegét hivatkozott alapdokumentumának számít. (Magyarul 1988-ban jelent meg a Mezőgazdasági Kiadónál.) Az elnöke, az akkori norvég miniszterelnök, Gro Harlem Brundtland után általában csak Brundtland-bizottságnak hívott huszonegy fős testület munkája legalább két ok miatt tekinthető mérföldkőnek. Egyrészt óriási szerepe volt abban, hogy öt évvel később Rio de Janeiróban megrendezték a Föld Csúcsot (ENSZ Konferencia a Környezetről és Fejlődésről*); másrészt a „Közös jövőnk” tette közismertté az azóta is roppant divatos – és számos problémával terhelt – „fenntartható fejlődés” kifejezést. A dokumentum komoly eredményeket tesz az üzleti szférának: például összegegyeztetetőknek tartja a gazdasági növekedést és az (ökológiai) fenntarthatóságot, ami miatt kemény kritikák keresztüztébe került.
- Bruttó hazai termék** (*Gross Domestic Product, GDP*) – A *nominális GDP* adott országban adott évben előállított teljes végső kibocsátás értéke folyó piaci árakon. A *reál GDP* a nominális GDP inflációval korrigált értéke.
- Bruttó nemzeti termék** (*Gross National Product, GNP*) – A *nominális GNP* adott nemzet tulajdonában lévő tényezőkkel adott évben előállított teljes végső kibocsátás értéke folyó piaci áron. A *reál GNP* a nominális GNP inflációval korrigált értéke. A GNP tehát a GDP-től eltérően tartalmazza a külföldön működő nemzeti vállalatok végtermékét is, ugyanakkor nem foglalja magában a hazai területen működő külföldi vállalatok végtermékét, amit viszont a GDP-nél beszámítanak. A GNP/GDP háromféleképpen számítható ki adott időszakra: vagy a termelés különböző szintjein működő termelők által hozzáadott értékek összegeként, vagy a termelők által elért jövedelem összegeként, vagy az újonnan előállított végső javak vásárlásainak összegeként.

CFC-k (klórozott-fluorozott szénhidrogének – CFCs) – A sztratoszferikus* ózonréteg károsodásáért leginkább okolható vegyületek, továbbá üvegházhatású gázok, vagyis a globális éghajlatváltozáshoz is hozzájárulnak. Természetes forrásuk gyakorlatilag nincs, azaz szinte kizárólag emberi tevékenységek nyomán kerülnek a légkörbe. Az 1930-as évek elejétől kezdve használják őket (pl. aeroszolok hajtógázaként, tisztítószerként). Ózonkárosító hatásuk fölfedezése után alkalmazásukat jelentős mértékben korlátozták (Montreali Egyezmény – 1987).

Coase-tétel (*Coase theorem*) – Nevét a Nobel-díjas angol közgazdász, Ronald Coase után kapta. A gazdaságelmélet története Coase-nak tulajdonítja az ún. tulajdonjogi iskola (*property rights school*) alapvető gondolatainak megfogalmazását. A Coase-tétel a neoklasszikus környezetgazdaságtan jóléti iskolájának (*welfare economics*) alapvető elemzési kategóriáját, az externália* és vele összefüggésben az internalizálás* fogalmát helyezi új megvilágításba. A tétel szerint: ha adott a hatékony tulajdonjogi struktúra (azaz a tulajdonjogok egyértelműek és érvényesíthetők), valamint nincsenek tranzakciós költségek*, akkor mindenféle kormányzati vagy állami beavatkozás nélkül, az externális hatásban érintett felek önkéntes alkufolyamataiban automatikusan megszűnnek a Pareto-releváns külső gazdasági hatások (vö. Pareto-irreleváns externáliák*), függetlenül attól, hogy a tulajdonjogokkal kezdetben melyik fél rendelkezik. Vagyis ha például a szennyezőnek egyértelműen joga van a szennyezésre, akkor a szennyezést elszenvedő fél ösztönözve lesz arra, hogy „lefizesse” a szennyezőt a szennyezés visszafogásának érdekében, mégpedig olyan mértékben, hogy a szennyezés a két fél preferenciái alapján az optimális szintre álljon be. S fordítva is igaz: ha a szennyezést elszenvedőket védi a törvény, ők rendelkeznek a tiszta környezethez való joggal, akkor a szennyezők lesznek arra motiváltak, hogy racionális kalkulációik eredményeképpen kompenzációt ajánljanak föl a szennyezést elszenvedőknek, addig a pontig, ameddig olcsóbb a szennyezőknek ezért fizetni, mint visszafogni a szennyező kibocsátást. Mindkét esetben ráadásul ugyanaz a Pareto-hatékony* allokációs eredmény jön létre. A Coase-tételtől jó néhány közgazdász azt a közpolitikai* következtetést vonta és vonja le, hogy a tulajdonjogi helyzet rendezésén túl nincs értelme az állami beavatkozásnak, mert az érintett felek önkéntes alkui során már úgyis internalizáltak vagy internalizálni fognak (majdnem) minden externáliát. A tapasztalható szennyezések, externális hatások ezért paretói értelemben nem relevánsak (Pareto-irreleváns externáliák*), a jólét nem növekedne azok internalizálásával.

Cserearány (*Terms of trade*) – Az exportárak indexének (vö. árindex*) az importárak indexéhez viszonyított ára.

Csökkenő határhaszon törvénye/csökkenő élvezetek elve (*Law of diminishing marginal utility*) – Minél többet fogyasztunk egy jószágból, összhasznunk annál kisebb mértékben nő, mert egyre kisebb a belőle származó határhaszon*. Egyre többet fogyasztva a kérdéses jószágból csökken a számunkra jelentett kívánatossága. A csökkenő határhaszon törvénye/csökkenő élvezetek elvét a neoklasszikus közgazdaságtan* fogyasztói magatartás elméletében Gossen I. törvényeként is emlegetik, ezzel adózva megalkotójának, Hermann Gossen német közgazdásznak.

Csökkenő hozadék törvénye/elve (*Law of diminishing returns*) – Ha a nem rögzített (változó) termelési tényező* fokozatosan növekvő mennyiségét kombináljuk a többi termelési tényező változatlan mennyiségével, akkor a nem rögzített termelési tényező határterméke* csökken. A törvény a neoklasszikus modellben* a termelés rövid távú alakulására vonatkozik. A vizsgálódás tárgya az, hogy milyen hatással van a változó tényező pótlólagos ráfordítása a termelés hozamára. A termelés változását így kizárólag az adott, változó tényező hatásának tudhatjuk be. Ez a ne-

oklasszikus modell ún. parciális elemzési eljárása, amikor egyetlen változót változtatnak, miközben a többi változatlan marad; azaz *ceteris paribus* („minden más változatlansága mellett”) vizsgálódnak.

Dinamikus gazdaságossági előny (*Dynamic learning economies*) – A létező és működő technológiák általában dinamikus méretgazdaságossági* és tanulási előnyökkel rendelkeznek, ami költségmegtakarításokat, s ezáltal árcsökkentést, valamint az adott termék vagy szolgáltatás folyamatos javítását teszi lehetővé. Ezek a dinamikus – azaz a termelés mind jobb „begyakorlásából” eredő, időben elnyúló – méretbeli és tanulási hatások jelentős szerepet játszanak az adott technológia elterjedésének, térhódításának folyamatában (*diffusion process*). A tanulási hatások különösen azért jelentősek, mert nemcsak a kínálati oldalon, azaz a termelő vállalatoknál jelentkeznek, hanem a fogyasztóknál is a használat során, amely újabb lökést adhat egyfelől az adott jószág további fejlesztéséhez, másfelől a fogyasztói szokásokba és mindennapokba történő beépülés révén a tartós versenyelőny biztosításához. A szakirodalom ebben az összefüggésben megkülönbözteti a cselekvésen keresztüli tanulást (*learning by doing*), amely a termelési folyamat optimalizációjára vonatkozik; a használaton keresztüli tanulást (*learning by using*), amely a fogyasztóktól nyerhető információkat, tudást fedi; valamint az interakciókon keresztüli tanulást (*learning by interacting*), amely a beszállítók és a termelő cégek ellátási láncon belüli együttműködésének előnyeire utal.

Diszkontálás/leszámítolás (*Discounting*) – A közgazdaságtanban szokásosan valamely jövőbeli időpontban esedékes jövedelem (bevétel vagy költség) jelenlegi értékének, azaz mai értékének kiszámítása. A mai értéket vagy jelenértéket* azért számítolják le a jövőbeli összegből, mert le kell mondani a jövedelem kamatozásának lehetőségéről a jelen és a jövőbeli időpont között. A diszkontálás egyéni szintű motivációját ragadja meg a „jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök” közmondása. Kindler József találó megjegyzése szerint: „a veréb diszkontált tüzök”. A diszkontálás jelensége azonban nemcsak az időben távol eső következményekre vonatkozik, hanem megfigyelhető térbeli diszkontálás is, azaz a térben távol eső következmények leértékelése, figyelmen kívül hagyása. Sőt, az érzelmi diszkontálás jelenségére is rámutattak, amikor is a magunkat és a hozzánk közel állókat érintő következményeknek nagyobb figyelmet szentelünk, mint az ismeretlenekkel kapcsolatosaknak (lásd Kindler J.: *Fejezetek a döntéelméletből*. Aula Kiadó, Budapest, 1991, 164–165. old.).

Diszkontráta/diszkontláb (*Discount rate*) – A közgazdaságtanban szokásosan valamely beruházási lehetőség jelenértékének* kiszámításához alkalmazott kamatláb. Az egyéni döntéshozó (befektető) legtöbbször a hasonló beruházási lehetőségek során alkalmazott diszkontlábát alkalmazhatja. A közgazdaságtan akkor ütközik nehézségekbe, amikor óriás beruházások értékelését kell elvégezni – mint például egy vízi- vagy atomerőmű, esetleg egy autópálya építése –, melyeket összetett hatásaik miatt nem egyszerű bármiféle más projekttel összehasonlítani. Ezek a beruházások ráadásul nagy népességcsoportokat érintenek (akár országhatárokon átnyúlva), sőt nemcsak a jelen nemzedékeit, hanem a jövő generációkat is. Így a megfelelő diszkontláb megválasztásában nemcsak hogy rendkívül széles kör érintett, illetve érdekelt preferenciái kinyilvánításában, hanem a jövő nemzedékek érdekeit is felelősen kell képviselnie a jelennek. Ezért szokták megkülönböztetésül a társadalmi diszkontráta (*social discount rate*) kifejezést használni ebben a kontextusban. A társadalmi diszkontráta megválasztása tehát nem egyszerű technikai vagy szűk közgazdasági kérdés, hanem egyúttal politikai és etikai vonatkozású feladat.

Edgeworth-doboz diagram (*Edgeworth-box*) – Francis Ysidro Edgeworth (1845–1926), ír származású oxfordi közgazdászról kapta nevét, aki a neoklasszikus ökonómia egyik alapítójaként vonult be a gazdaságtudományok történetébe. Két egyéni fogyasztó közömbösségi térképét (vö. közömbösségi görbe) egyszerre ábrázoló négyzet diagram. Ennek segítségével mutatja be a neoklasszikus modell azt, hogy kölcsönös előnyökkel jár a két fél önkéntes cseréje; azaz mindkét fogyasztó növelheti és maximálhatja összhasznát a csere révén. A négyzet nagyságát és a csere lehetőségeit a rendelkezésre álló jóságok mennyisége határozza meg (kezdeti elosztás), valamint az utóbbit a két fogyasztó preferenciái (ezek szintén előre adottnak feltételezettek). Hasonlóképpen használatos a termelés Edgeworth-doboza, amely adott kezdeti termelésitényező-mennyiségek (munkaerő és tőkejavak) és technológia mellett megmutatja a ráfordítások összes lehetséges elosztását (allokációját), illetve a Pareto-hatékony tényező-allokációkat.

Elfogadási hajlandóság, kompenzációé (*Willingness to accept, WTA*) – A hipotetikus piacon alapuló értékelés módszere során alkalmazott eljárások egyike. A fogyasztókat arról kérdezik, hogy mennyit hajlandóak elfogadni kompenzációként, ha le kell mondaniuk az adott környezeti jóság élvezetéről. (Lásd még fizetési hajlandóság, valamint Vatn és Bromley írását kötetünkben.)

El Niño (*El Niño*) – A kifejezés eredetileg egy olyan dél felé haladó meleg óceáni áramlást jelöl, amely minden évben megjelenik Ecuador és Peru partjai mentén közvetlenül karácsony után. (Innen ered a neve: el niño = kisdéd.) Szabálytalan időközönként, mintegy 2–7 évente ez a meleg áramlás különösen erőssé válik, a parti víz hosszú ideig (akár több mint egy évig) szokatlanul meleg marad. A jelenség nem csupán a partok mentén mutatkozik, hanem a világ számos pontján (különösen a trópusi Csendes-óceán térségében) tapasztalhatók anomáliák ilyenkor: egyes helyeken rengeteg csapadék hullik, és emiatt árvizek keletkeznek; másutt ellenben szárazság és aszály pusztít.

Elosztás (*Distribution*) – Az elosztás (disztribúció) a létrehozott javaknak és szolgáltatásoknak, illetve a jövedelemnek és vagyonnak, vagy egyéb értékes jóságoknak és lehetőségeknek adott társadalom tagjai közötti megosztására vonatkozó fogalom. A neoklasszikus közgazdaságtan a jövedelemelosztás olyan elméleti magyarázatát adja, mely az erőforrásoknak a termelési folyamatban betöltött szerepéből indul ki, s ezt kapcsolja össze az erőforrások tulajdonosainak jutó jövedelemmel. A jövedelemelosztás határtermelékenységi elmélete (*marginal productivity theory of distribution*) azt mondja ki, hogy az erőforrás tulajdonosai – bizonyos feltételek teljesülése esetén – az adott erőforrás egységének nemzeti össztermékhez való hozzájárulása arányában részesednek a rendelkezésre álló jövedelemből. A neoklasszikus elméletnek ez az eleme számos alternatív közgazdasági iskola által erősen vitatott (pl. marxi, keynesi).

Elsüllyedt költség/elvesztett költség (*Sunk cost*) – A kifizetett ár elvesztett költség, amit a gazdasági elemzésben figyelmen kívül kell hagyni. Gazdasági szempontból ugyanis nincs valós költsége annak, ami nem képvisel választási lehetőséget. A költségkalkuláció helyes módszere szerint nem hátrafelé, hanem előre kell szemlélni az eseményeket. Ugyanakkor érdemes megvizsgálni, hogy a kifizetett ár valóban és teljesen elvesztett-e, hiszen a vásárlásokból, befektetésekből esetenként kisebb-nagyobb részt vissza lehet nyerni, és akkor csak az azon felüli részt nevezük elsüllyedt költség/elvesztett költségnek.

Eltartóképesség (*Carrying capacity*) – Egy adott környezet eltartóképessége azt a maximális populáció-méretet jelenti, amelyet e környezet végtelen ideig képes eltartani.

Elvétett konkrétság hibája (*Fallacy of misplaced concreteness*) – A fogalom Alfred North Whitehead matematikus-filozófustól származik. A neoklasszikus ökonómiai modellel szembeni bírálatában több jeles alternatív közgazdász (pl. Georgescu-Roegen és Daly) is alkalmazza e kategóriát arra utalva, hogy a neoklasszikusok számára valósággá váltak a modelljeikben alkalmazott elvonatkoztatások és idealizációk, mint például a „gazdasági ember” (a *homo oeconomicus*) képe. (Lásd Georgescu-Roegen, N.: *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard University Press, Boston, 1971; Daly, H. – Cobb, J.: *For the Common Good*. Beacon Press, Boston, 1989; Ohnsorge-Szabó László: *Ökológiai gazdaságtan és monetarizmus*. L'Harmattan, 2003, különösen 80–82. old.)

ENSZ Konferencia a Környezetről és Fejlődésről (Riói Csúcs, Föld Csúcs – *United Nations Conference on Environment and Development, Rio Summit, Earth Summit*) – 1992 júniusában Rio de Janeiróban tartott konferencia, amelyen a világ csaknem minden állama képviseltette magát. Napirendjén elsősorban a környezeti problémák, illetve a szegénység, a társadalmi igazságosság kérdései szerepeltek. A nagyszabású konferencia viszonylag szerény eredményeket hozott: elfogadták az Agenda 21 programot, illetve az elvi álláspontokat tartalmazó „Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről” c. dokumentumot; továbbá megnyitották aláírásra az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményt és a Biodiverzitás-egyezményt*. Tíz év múltán, 2002-ben hasonló jellegű konferenciát rendeztek Johannesburgban (Rio+10).

Entrópia (*Entropy*) – A nem hozzáférhető (kötött) energia mértéke egy termodinamikai rendszerben. (A fogalom részletesebb magyarázatát lásd Georgescu-Roegen kötetünkben szereplő írásában.)

Értékfüggvény (*Value function*) – Egy olyan koordináta-rendszerben ábrázolt görbe, mely az érték (függőleges tengely) és a nyereség/vesztés (vízszintes tengely) közötti kapcsolatot mutatja meg a kockázat melletti döntéshozatalban. Két pszichológus, Amos Tversky és a közgazdasági Nobel-díjjal jutalmazott Daniel Kahneman ún. lehetőségelméletük (*prospect theory*) keretében megmutatták, hogy az egyéni döntéshozók értékfüggvénye jellemző alakot ölt: a görbe konvex a nyereségek és konkáv a veszteségek tekintetében. Vagyis jellemző módon kockázatkerülő vagyunk a nyereségek, és kockázatvállalók a veszteségek tekintetében. Mindez szemben áll a neoklasszikus ökonómia várható hasznosság modelljével (*expected utility model*), ahol a lehetséges veszteségekhez és nyereségekhez kapcsolódó hasznosságokat egyformán kell értékelni. A lehetőségelmélet rámutat tehát arra, hogy a kockázatos döntési szituáció megfogalmazása (*framing*) befolyásolja a hasznosságok értékelését, s így a választást is. Ez ugyancsak fontos magyarázattal szolgál a preferenciák megfordulásának (*preference reversal*) jelenségére, mely újabb anomália a neoklasszikus, racionális döntési modell számára. (Lásd Tversky és Kahneman magyarul megjelent két írását a Pápai Zoltán és Nagy Péter szerkesztette „Döntésemélet szöveggyűjtemény” c. kötetben, Aula Kiadó, Budapest, 1991; valamint Faragó Klára „A döntéshozatal pszichológiája” c. írását a Zoltayné Paprika Zita által szerkesztett „Döntésemélet” c. kötetben. Alinea Kiadó, Budapest, 2002.)

Eszközarányos nyereség/eszközarányos eredmény (*Return on assets, ROA*) – A vállalati vezetők által használt pénzügyi mutató, mely a vállalat teljesítményét úgy méri, hogy a kamatfizetések előtti (ám adózás utáni) eredményt az összes eszközhöz viszonyítja.

Externália/externális hatás/externális költség/külső gazdasági hatás (*Externality, external effect*) vagy **túlsorduló hatás** (*Spillover effect*) – A neoklasszikus ökonó-

miai modellben* a piaci kudarcok vagy elégtelenségek egyik válfaja. Külső gazdasági hatásról akkor beszélünk, ha valamely gazdasági szereplő megszokott tevékenysége piaci ellentételezés nélkül és nem szándékoltan befolyásolja egy másik gazdasági szereplő helyzetét. Az externália fogalmát Arthur Pigou (1877–1959) cambridge-i angol közgazdász vezette be a jóléti közgazdaságtant tárgyaló művében. Eszerint a külső gazdasági hatás azzal a következménnyel jár, hogy a szóban forgó hatást előidéző tevékenység egyéni határkölsége* vagy határhaszna* eltér a társadalmi határkölségtől vagy határhaszontól. Megkülönböztetjük a pozitív és a negatív külső gazdasági hatást. Az előbbi esetében adott gazdasági szereplő tevékenysége az egyénileg elsajátítható hasznokon túl társadalmi hasznot is hajt (azaz az egyéni határhaszon kisebb, mint a társadalom által érzékelt határhaszon) – ilyenek lehetnek például az alap kutatások, bizonyos innovációk. Negatív külső gazdasági hatás esetén – és a környezet szennyezése ebbe a kategóriába tartozik – az adott gazdasági szereplő tevékenységének egyéni határkölsége alacsonyabb, mint a társadalmi határkölség (azaz az egyéni gazdálkodó költségeket hárít a társadalomra, melyekért nem fizet, számára nem jelennek meg költségként, s így döntési tényezőként). Megkülönböztetjük továbbá a termelői és a fogyasztói externáliákat aszerint, hogy a termelési folyamat vagy a fogyasztás aktusa okozza-e a külső gazdasági hatást. Az externália – a Pigou-t követő, jóléti közgazdaságtani értelmezésben – veszteséget okoz a társadalmi hatékonyság tekintetében; a szabályozatlan piaci mechanizmus által létrejövő erőforrás-allokáció eltér a társadalmilag optimális szinttől – tehát nem Pareto-hatékony*. A neoklasszikus ökonómia ún. tulajdonjogi iskolája másképpen értelmezi az externália fogalmát, s ebből következően más receptet ad gyógy módjára vonatkozóan. A kereslet-kínálat logikájában gondolkodó jóléti iskolával szemben arra helyezi a hangsúlyt, hogy a piaci tranzakciók során tulajdonjogok cseréje valósul meg (azaz egyfajta szerződéses viszonyról van szó). Eszerint a külső gazdasági hatások a tulajdonjogok tisztázatlansága miatt lépnek föl, nincsenek benne a piaci tranzakciókban, azaz nem vonták be azokat a szerződéses kapcsolatokba, amelyek egyértelműen tisztázzák a szóban forgó tevékenységgel összefüggő összes költséget. (Lásd még Coase-tétel*, internalizálás*.)

Facilitáció (*Facilitation*) – Valamilyen döntési vagy konfliktushelyzet megoldási folyamatának segítése.

Fizetési hajlandóság (*Willingness to pay, WTP*) – A hipotetikus piaci értékelés módszer* során adott árajánlat. Vagyis az egyéni fogyasztó kinyilvánítja, hogy az adott környezeti jószágért vagy szolgáltatásért mennyit hajlandó pénzben fizetni. (Lásd még elfogadási hajlandóság*.)

Fogyasztási határhajlandóság (*Marginal propensity to consume, MPC*) – A rendelkezésre álló jövedelem pótlólagos forintjának az a hányada, amit az adott háztartás vagy társadalom pótlólagos fogyasztásra költ (a fennmaradó hányadot pedig megtakarítja). Másképpen fogalmazva, az a pótlólagos mennyiség, amelyet az emberek fogyasztásra akarnak költeni, ha egyforintnyi többletjövedelemre tesznek szert.

Forgalmazható kibocsátási engedélyek (*Tradeable emission permits*) – A környezetpolitika egyik gazdasági eszköze, melynek révén piacot lehet teremteni, ahol adhatók-vehetők a szennyezési jogok. Az Egyesült Államokban vezették be először ezt az eszközt, mely közgazdasági szempontból sokkal előnyösebb, mint a kibocsátási határértékek alkalmazása, hiszen költséghatékonyabban érhető el a kitűzött környezetpolitikai cél. A szennyező kibocsátásokat nem kell minden szereplőnek egyforma szintre csökkentenie, hanem azok a gazdasági szereplők, akiknek viszonylag olcsóbb a szennyezés mérséklése, nagyobb mértékben fogják azt csökkenteni, mint azok, akiknek viszonylag drágább (ez utóbbiak inkább szennyezési

jogokat vásárolnak föl). Ezt az eszközt nemcsak nemzeti szinten lehet alkalmazni, hanem globálisan is: ez történik például az éghajlatváltozási egyezmény keretében. Ha például egy állam kevesebb üvegházhatású gázt bocsát ki a neki megengedett-nél (kvótájánál), a maradék szennyezési jogot eladhatja egy másik államnak, amely ezáltal növelheti kibocsátását.

Fosszilis tüzelőanyagok/üzemanyagok/energiaforrások (*Fossil fuels*) – A Föld mélyében különböző átalakulásokon keresztülment szerves anyagokból nyert nagy energiatartalmú tüzelőanyagok. Legjelentősebb képviselőik a kőolaj, a kőszén és a földgáz, melyek együttesen a világ energiafelhasználásának több mint háromnegyedét adják manapság.

Fotoszintézis (*photosynthesis*) – Élő szerves anyag felépítése a napfény energiájának segítségével. A zöld növények és egyes baktériumok képesek rá.

Főnökség (*chiefdom*) – A törzsnél bonyolultabb, de az államnál egyszerűbb, a XX. század elejére teljesen eltűnt (azaz ma már nem létező) társadalomtípus.

G7-ek (G7) – A világ hét legerősebb gazdasággal rendelkező államát (Egyesült Államok, Kanada; Japán; Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország) tömörítő szervezet. Az utóbbi években kiegészült Oroszországgal, így ma már G8-akról beszélünk.

GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade* – Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) – 1947-ben Genfben született, többoldalú (multilaterális) kereskedelmi egyezmény, mely megfogalmazta a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok elveit és szabályait, valamint fórumot nyújtott egyfelől a kereskedelmi tárgyalások folytatására, másfelől az országok közötti kereskedelem szabad áramlásának biztosítása (liberalizálása*), a vámok és egyéb kereskedelmet korlátozó intézkedések fokozatos leépítése és felszámolása volt. A GATT keretében a kereskedelmi tárgyalások legfőbb hivatalos fórumai az akár évekig tartó ún. körtárgyalások (fordulók) voltak. Az eltelt évtizedek alatt a GATT jelentős eredményeket ért el a vámok és egyéb kereskedelemkorlátozó intézkedések lebontásában. A GATT utolsó, hét évig tartó uruguayi körtárgyalási folyamata minden korábbinál több és szélesebb alkalmazási területre kiterjedő megállapodást eredményezett. A legjelentősebb lépés azonban a nemzetközi kereskedelem intézményi rendszerének megerősítése lett: a GATT Kereskedelmi Világszervezet* (WTO) alakult át.

Gazdasági járadék (*Economic rent*) – A XIX. századi angol klasszikus közgazdászok vezették be ezt a kifejezést a földtulajdonnal összefüggésben. Feltételezték, hogy a földterület összkínálata állandó, s a földtulajdon után fizetett hozadék a gazdasági járadék. Azóta kiterjesztették ezt a kifejezést bármely állandó kínálatú (azaz tökéletesen rugalmatlan, függőleges kínálati görbével rendelkező) tényező hozadékára.

Habermas, Jürgen (1929-) – A kortárs német társadalomtudomány és filozófia nagy alakja, a Frankfurter Iskola második nemzedékének kiemelkedő tudósa. „A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása” c. műve a történeti szociológia egyik alapművévé, és a '68-as diákmozgalmak megfogalmazta kritikai üzenetek egyik fontos forrásává vált. A kortárs politikai és társadalomfilozófiában legnagyobb hatású teóriája a kommunikatív cselekvés elmélete. Habermas – Karl-Otto Apelletel közösen dolgozott – diskurzusetikája, illetve a kommunikatív cselekvés elmélete fontos forrása azoknak a kortárs elméleti és gyakorlati törekvéseknek, amelyek a modernitás és a modern politikai demokrácia bírálatát fogalmazzák meg, mégpedig az aktív állampolgári szerepvállalás újjáélesztésének perspektívájából.

Használati érték (*Use value*) – A környezetgazdaságtanban az ún. teljes gazdasági érték egyik komponense. A környezeti javak és szolgáltatások emberi használattal összefüggő értékére utal. Ha például egy folyó adott állapotának gazdasági értékét szeretnénk megállapítani, akkor a használattal összefüggő értékekben többek között a halászat értékét (közvetlen használati érték) és a turizmus értékét (közvetett használati érték) mindenképp meg kell becsülni. A használati értékek becslése tehát közelítő piacok segítségével történhet.

Hasznosságelmélet (*Utility theory*) – A neoklasszikus közgazdaságtan szerint fogyasztóként azért vásárolunk meg egy jószágot, mert kielégülést nyújt, azaz „hasznosságérzetet” ad nekünk. A hasznosság elvont fogalomként értelmeződik, a javak fogyasztásából eredő szubjektív élvezetet vagy kielégülést takarja. A hasznosság fogalmát tehát a közgazdaságtanban arra alkalmazzák, hogy megmagyarázzák, a racionálisan gondolkodó fogyasztók miként osztják meg korlátozott jövedelmüket a számukra kielégülést nyújtó javak között. A fogyasztói magatartás mikroökonomiai elméletében megkülönböztetik a kardinális és az ordinális hasznosságelméletet. A gazdaságelmélet történetében az előbbi megelőzte az utóbbit. A neoklasszikus közgazdászok első nemzedékei azt vallották, hogy a hasznosság számszerűsíthető (azaz intervallumskálán mérhető), és a személyek között összehasonlíthatók tehetők (pl. ugyanaz az ezer forint egy szegény embernek nagyobb hasznosságot hoz, mint egy gazdag embernek). A hasznosság ordinális megközelítése a ma uralkodó megközelítés a neoklasszikus ökonómián belül. Eszerint nem is maga a (csak ordinális skálán mérhető, és személyek között nem összehasonlítható) hasznosságérzet a fontos a gazdasági elemzés számára, hanem az egyéni döntés – vagyis az, hogy a fogyasztó képes a jószágokat rangsorolni. Ezt minden egyes fogyasztó a saját szubjektív preferenciái szerint teszi; a jószágokat vagy jószágcsoportokat preferenciái alapján sorba rendezi, majd tényleges választásaival kinyilvánítja preferenciáit (kinyilvánított preferenciák elmélete – *theory of revealed preference*). A javaknak tehát csak akkor és annyiban van értékük, ha a fogyasztó számára hasznosságérzetet nyújtanak. A neoklasszikus közgazdaságtan hasznosságelméletét ezért preferenciaalapú hasznosságelméletnek szokták nevezni, elkülönítve más hasznoselvű (utilitarista) morálfilozófiai megközelítésektől.

Hasznossági függvény (*Utility function*) – A különféle javak mennyisége és az elfogyasztásuk révén nyerhető hasznosságérzet közötti kapcsolatot ábrázolja. A neoklasszikus közgazdaságtan szerint minden egyéni fogyasztónak létezik hasznossági függvénye. Ha teljesülnek a preferenciarendezés axiómái és a folytonosság feltétele (lásd közömbösségi görbe), akkor az egyéni preferenciák hasznossági függvénnyel is ábrázolhatók.

Haszonáldozat-költség (*Opportunity cost*) – Adott gazdasági jószág következő legjobb felhasználási módjának, azaz a fölálldozott alternatívának (haszonlehetőségének) az értéke. Használatosak még az „alternatíva költség”, a „lehetőségköltség”, valamint a „gazdasági költség” elnevezések is. Ez utóbbi arra utal, hogy a pénzbeli kiadások nem egyenlők a költségekkel, bármely vállalkozás működtetésének teljes költsége ugyanis azoknak az alternatív hasznosítási lehetőségeknek az együttes értékével egyenlő, amelyekről le kell mondani a vállalkozás működtetése érdekében.

Határhaszon (*Marginal utility*) – A neoklasszikus közgazdasági elemzés határelemzés; azt feltételezi, hogy döntéseiket a gazdasági szereplők a pótlólagos költségek és a pótlólagos hasznok mérlegelésével hozzák meg. A határhaszon adott jószág pótlólagos egységének az elfogyasztásából eredő pótlólagos kielégülést (haszonnövekményt) jelenti, amikor az összes többi elfogyasztott jószág mennyisége változatlan.

Határkölség (*Marginal cost*) – A pótlólagos kibocsátás (azaz a kibocsátás újabb egységének) előállításához szükséges pótlólagos költség (összköltségnövekmény).

Határtermelékenységi elmélet (*Marginal productivity theory*) – Lásd elosztás*.

Határtermék (*Marginal product*) – Adott ráfordítás (termelési tényező) pótlólagos egységéből eredő pótlólagos termék, amikor az összes egyéb ráfordítás változatlan. Másképpen fogalmazva, adott termelési tényező határterméke azt mutatja meg, hogy mennyivel változik az összkibocsátás, ha a szóban forgó tényező felhasználását egységnyivel növeljük, miközben a többi tényezőt változatlanul tartjuk.

Heckscher–Ohlin elmélet/modell, nemzetközi kereskedelemben (*Heckscher–Ohlin theory/model*) – A nemzetközi kereskedelemnek e két svéd közgazdászról elnevezett modellje szerint a külkereskedelmi kapcsolatokat kizárólag a termelési tényezőkkel való ellátottság (*factor endowment*) országok közötti különbségei magyarázzák. A H–O modell azt mutatja meg, hogy a komparatív előny függ az egyes országok erőforrásai (a termelési tényezők relatív bősége) és a termelési technológia (ami a termékek előállításához fölhasznált termelési tényezők arányát határozza meg) közötti kölcsönhatástól. Ezért a tényezőarányok elméletének is nevezik. Eszerint például ésszerű, ha az az ország, amelyik viszonylag bőséges természeti erőforrásokkal rendelkezik, az ökológiai szolgáltatásokat (pl. a szennyezés elnyelő képességet) intenzíven használó termékek gyártására szakosodik, s azokat exportálja.

Helyettesítési határráta (*Marginal rate of substitution, MRS*) – Az az arány, amely mellett adott fogyasztó hajlandó elcserélni az egyik jószág adott mennyiségét a másik jószág mennyiségének pótlólagos egységgel történő növelése érdekében. A helyettesítési határráta határozza meg a neoklasszikus elmélet fogyasztói magatartás modelljében a közömbösségi görbe* alakját (geometriailag a közömbösségi görbe két pontját összekötő szelő meredeksége). A helyettesítési határráta a szokásosan feltételezett (origóra szigorúan konvex) közömbösségi görbe mentén nem azonos, folyamatosan csökken. Ez azt jelenti, hogy amint a fogyasztó az egyik jószágból egyre kevesebbel rendelkezik, a másikkól pedig éppen fordítva, a viszonylag szűkösebbé váló jószágról egyre kevésbé hajlandó lemondani a viszonylag bőségebé váló másik jószág további növelése érdekében.

Helyettesítési hatás (*Substitution effect*) – Az árváltozás helyettesítési hatása azt jelenti, hogy a fogyasztók többet fogyasztanak adott jószágból, ha annak az ára csökken (helyettesítést hajtanak végre az adott jószág javára). Ha azonban adott termék ára emelkedik, miközben más termékek ára nem, akkor a szóban forgó termék viszonylagosan megrágtult. Ekkor a fogyasztóknak kifizetődővé válik más javakkal helyettesíteni az adott terméket azért, hogy életszínvonalukat a lehető legolcsóbb módon tarthassák fenn. A helyettesítési hatás azonban az árváltozás hatásának csak egyik részét magyarázza. A teljes árhatás megértéséhez nélkülözhetetlen a jövedelmi hatás (*income effect*) fogalma. Adott jószág árának megváltozása ugyanis (áremelkedés esetén) csökkenteni vagy (árscökkenés esetén) növelni fogja a fogyasztó reáljövedelmét. A reáljövedelem ilyen megváltozására reagálva a fogyasztó vagy kevesebbet, vagy többet fog vásárolni minden jószágból, beleértve azt is, amelynek az ára megváltozott. Ezt nevezzük az árváltozás jövedelmi hatásának. Minél kisebb részarányt képvisel az adott termék a fogyasztói kosárban, annál kisebb az árváltozásból eredő reáljövedelem-változás, s így a jövedelmi hatás.

Hipotetikus piacon alapuló értékelés módszere/feltételes értékelés módszere (*Contingent Valuation Method, CVM*) – A neoklasszikus környezetgazdászok leggyakrabban alkalmazott környezetértékelési eljárása. Az egyéni fogyasztót kérdőíves vizsgálat keretében olyan döntési szituációba helyezik, ahol valamely környezeti jó-

szágra (pl. egy tó vízminőségére vagy egy adott veszélyeztetett fajra) vonatkozóan kell megadnia fizetési hajlandóságát* vagy elfogadási hajlandóságát* árajánlat formájában. Vagyis a kérdőív segítségével a kutatók egy hipotetikus piaci helyzetet igyekeznek kreálni, amelynek a lehető legközelebb kell állnia a valós piaci döntési szituációhoz annak érdekében, hogy a fogyasztó kinyilvánítsa valódi preferenciáit. Fennáll ugyanis a torzított válaszok adásának a veszélye, több okból kifolyólag, mint például a stratégiai magatartás*, amikor is a fogyasztó azért ad bizonyos árajánlatot, hogy befolyásolja a végeredményt. A módszer nagy előnye, hogy lehetőséget ad a szóban forgó környezeti jószág teljes gazdasági értékének* pénzzel mért becslésére.

Hobbes, Thomas – Angol filozófus (1588–1679). 1651-ben megjelent híres művében, a *Leviatánban* rendkívül sanyarú – rövid, csúf és brutális – létezésként írta le az „ősember” életét. Feltételezése szerint ekkor ember embernek farkasa volt, s eme állapot tarthatatlanságának racionális belátásából eredeztethető, hogy érdemes társadalmi szerződésre lépniük az embereknek egymással, annak árán is, hogy az erőszak monopóliumával rendelkező államhatalmat, a *Leviatánt* emelik maguk fölé.

Homotetikus preferencia (*Homothetic preference*) – Jellemzője, hogy a jövedelem x arányú változása (növekedése vagy csökkenése) esetén a jószágkosár iránti kereslet is ugyanúgy x arányban változik meg (nő vagy csökken).

Hozzájárulási érték/elsődleges érték (*Support value/primary value*) – Az ökológiai szolgáltatások létfenntartó értékére utal. Elsődleges értéknek azért nevezik, hogy megkülönböztessék a másodlagos értékektől (*secondary values*), mint amilyen a teljes gazdasági érték* is. Ez utóbbiak ugyanis bizonyos feltételek mellett pénzben kifejezhetők, ám az elsődleges érték semmiképpen sem, hiszen az tulajdonképpen végtelennek tekinthető.

Ideális egyösszegű újraelosztás (*Ideal lump-sum reallocation*) – A neoklasszikus ökonómiai modell* tiszta piaci mechanizmusát megzavarja minden külső beavatkozás, így például a jövedelmek átcsoportosítása is. Ugyanakkor mindenképpen fölmerül ennek szükségessége nemcsak az állam által kivetett adók formájában (ami a közösségi szolgáltatások finanszírozását biztosítja), hanem minden egyes olyan esetben is, amikor valamely gazdasági tevékenység (pl. nemzetközi kereskedelem) összehatásában ugyan növeli a társadalmi jólétet, ám a hasznok és a költségek nem egyenlően oszlanak meg az adott társadalom tagjai vagy egyes csoportjai között. Ilyenkor a nyerteseknek képesnek kell lenniük kompenzációt adni a veszteseknek. Ez pedig – a tiszta piaci mechanizmus torzítása nélkül, azaz ideálisan – egyösszegű kifizetések révén történhet a modell szerint. Minden más megoldás (pl. jövedelemadó) torzítani fogja a gazdasági szereplők ösztönözöttségét, s ezáltal összességében jóléti veszteségeket okoz a társadalomnak.

Internalizálás/belsővé alakítás (*Internalisation*) – A külső gazdasági hatások (externáliák*) belsővé tétele. A neoklasszikus ökonómia jóléti iskolája szerint az externáliák internalizálása érdekében elkerülhetetlen az állami beavatkozás. Pozitív externáliák esetében állami támogatással (szubvencióval) kell ösztönözni; negatív externáliák esetében pedig adóval kell sújtani az adott gazdasági tevékenységet. A szennyezőkkel tehát valamilyen módon megfizettetik a károkozás költségeit, így kényszerítve/ösztönözve őket a szennyezés mérséklésére. A környezetpolitikai szabályozás ennek érdekében olyan gazdasági eszközökkel élhet, mint például a szennyezés minden egyes kibocsátott egységére kivetett adó (pl. a hazánkban nemrég bevezetett környezetterhelési díj), vagy a termékdíj (amit Magyarországon többek között az autógumik, hűtőközegek, csomagolóanyagok stb. után kell fizet-

ni). Ezen eszközök gazdasági lényege az, hogy a gazdasági szereplőket szembesítik a társadalmi határköltségekkel*, és – hatékony alkalmazásuk esetén – a társadalom jóléti veszteségét megszüntetve, elérhető a gazdaságilag optimális szennyezési szint, és megvalósul az erőforrások Pareto-hatékony* elosztása. A tulajdonjogi iskola elemzési keretében az internalizálás a hatékony tulajdonjogi struktúra kialakításával vagy érvényre juttatásával valósítható meg. Az externális hatások* ekként bekerülnek a szerződéses kapcsolatokba – a piaci tranzakciók részévé válnak (lásd még Coase-tétel*).

Jelenérték (*Present value*) – Az egy év múlva esedékes x forint jelenértéke biztosan kisebb, mint x forint. Ugyanis 1 forint többet ér ma, mint holnap, mert a mai forint befektethető és kamatozik. A későbbi x forint bevétel jelenértékét egy 1-nél kisebb diszkonttényezővel (*discount factor*) való szorzás útján kaphatjuk meg. A diszkonttényezőt pedig kifejezhetjük az adott befektetési lehetőségtől elvárt megtérülési ráta vagy hozam függvényeként. A hozam a befektetők jutalma azért, hogy elhalasztják a fogyasztásukat.

Jóléti függvény, társadalmi (*Social welfare function*) – A társadalmi jóléti függvény teszteli meg a társadalom tagjainak azt az értékítéletét, amely az egyéni hasznosságok valamiféle súlyozásával és összegzésével áll elő, és a megvalósítható Pareto-hatékony* társadalmi állapotok rangsorát adja. A társadalmi jólét tehát – a neoklasszikus elemzési keretben – az egyéni hasznosságoktól, illetve a hasznosságok megoszlásától (végső soron a hasznosságot nyújtó javak birtoklásától) függ. A neoklasszikus modell nehézségeit növeli e tekintetben az ún. Arrow-féle lehetlenségi tétel. Kenneth Arrow, Nobel-díjas amerikai közgazdász ugyanis bebizonyította, hogy demokratikus szavazással nem jutunk olyan társadalmi jóléti függvényhez, mely tükrözné a társadalom minden egyes tagjának egyéni preferenciáit.

Jövedelemrugalmasság, keresleté (*Income elasticity of demand*) – Adott termék megvásárolt mennyisége százalékos változásának és a jövedelem százalékos változásának a hányadosa. A létszükségleti javak keresletének jövedelemrugalmassága 1-nél kisebb értéket vesz föl (azaz rugalmatlan); míg a luxusjavaké 1-nél nagyobb (azaz keresletük rugalmasan reagál a jövedelem változására). (Lásd még árugalmasság*.)

Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organisation, WTO*) – A GATT* utolsó, uruguayi körtárgyalásának egyik fő eredményeképpen megszületett a WTO-egyezmény, s 1995. január 1-től működik a Kereskedelmi Világszervezet. A WTO célja az egyezményben és a multilaterális kereskedelmi megállapodásokban foglalt végrehajtása. A WTO létrejöttével intézményileg egyértelműen megerősödött a nemzetközi kereskedelem rendszere, amit több minden is alátámaszt. Egyrészt a WTO-tagállammá válás azt jelenti, hogy a multilaterális kereskedelmi egyezményekben és megállapodásokban foglalt kötelezettségeket az adott ország egyöntetűen és egyszerre elvállalja (*single undertaking*). Másrészt a WTO keretében a korábbinál sokkal hatékonyabb vitarendezési eljárást alakítottak ki. E vitarendezési eljárások történetében több esetben is folyt (sőt, jelenleg is folyik) vita és született döntés a szabad kereskedelem kontra környezet- és természetvédelem témában (röviden „kereskedelem-környezet” vitaként említik). Az eddigi döntésekről elmondható, hogy a vitatott környezet- és természetvédelmi intézkedéseket a kereskedelmi vitarendezési eljárásokban többségében burkolt protekcionista intézkedésnek (azaz a szabad kereskedelmet korlátozóknak, illetve a szabad kereskedelem elveivel összeegyeztethetetlennek) minősítették a GATT/WTO kereskedelmi jogászai. Ráadásul, számos bírálat éri a WTO-t amiatt is, hogy döntéselőkészítési és -hozatali folyamatai valójában nem demokratikusak, azokat a „fejlett” országok uralják a „fej-

lódőkkel” szemben; valamint az üzleti szférával szemben nem talál magának helyet e folyamatokban a hangját az utóbbi időben a nemzetközi szinten is egyre jobban hallható civil szféra.

Keynes, John Maynard (1883-1946) – Az angliai Cambridge-ben született közgazdász a gazdaságelmélet történetének egyik legjelentősebb alakja. Keynes az egyetemi város intenzív szellemi közegében nőtt fel, s járta iskoláit. Az egyetem után közszolgálati karriert kezdett: az angol Kincstárban dolgozott, illetve a versailles-i békeszerződés tárgyalásai során az angol delegáció tanácsadója volt. Közismertté erről a posztjáról a békeszerződés aláírása előtt történt lemondása, majd „A békeszerződés gazdasági következményei” c. munkájának kiadása tette. A Cambridge-i King's College tanára lett, s tőzsdei ügyletei révén hatalmas vagyonra tett szert. 1936-ban, a nagy gazdasági világválság után megjelent főműve, „A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete” (amit csak „Általános elmélet”-ként szoktak hivatkozni) a XX. század egyik legtöbbet vitatott közgazdasági alkotása. Óriási hatása volt nemcsak a közgazdaságtudomány további fejlődésére (innen ered többek között a makro- és mikroökonomia megkülönböztetése, a modern makroökonomiai elemzési keret kialakítása), hanem a gyakorlati gazdaságpolitikára is. Az elmélet-történet gyakran hangzatosan „keynesi forradalomként” aposztrofálja a mű és alkotója hatását. Gazdaságpolitikai és szakmai befolyása élete során végig nagy volt. Mellette kiváló közgazdászok sora nevelkedett föl, a Cambridge Kör. Utolsó jelentős közszolgálati tevékenységeként a II. világháború utáni új gazdasági intézményrendszer, nevezetesen a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank létrehozásán munkálkodott.

Klorofill (*chlorophyl*) – A fotoszintézishez* szükséges pigment a zöld növények, illetve egyes baktériumok sejtjeiben.

Kitisztult/megtisztuló piac (*Clearing market*) – Olyan piac, ahol az árak kellően rugalmasak (vö. árugalmasság*) ahhoz, hogy nagyon gyorsan kiegyenlítsék a kínálatot és a keresletet; azaz sem túlkínálat, sem túlkereslet nem jellemzi a piacot.

Kommunikatív racionalitás – Az uralommentes kommunikációban vagy kommunikatív cselekvésben rejlő racionalitás. A diskurzusban akár morális érvek és kijelentések is racionális alapon kiértékelhetők, s eldönthető, melyik argumentáció állja meg jobban a helyét. Lásd még Habermas*.

Komparatív előnyök elmélete (*Theory of comparative advantage*) – A nemzetközi kereskedelem komparatív előnyök elméletén alapuló magyarázata szerint adott országnak ama jóságok előállítására és exportjára kell specializálnia (szakosodnia), amelyeket viszonylag (a többi országhoz képest) alacsony költséggel tud termelni, valamint azokat a javakat kell importálnia, amelyek tekintetében termelése viszonylag költséges. A komparatív előnyök elméletét Smith* és Ricardo*, angol klasszikus közgazdászok dolgozták ki.

Komparatív határérték-számítás (*Comparative calculus of the margin*) – A neoklasszikus közgazdasági elemzés határelemzés; a gazdasági döntés az alternatívák határon történő összehasonlítását feltételezi. Az olyan kérdésekre keresi a választ, mint például milyen pótlólagos vagy határköltséget* eredményez egy adott döntés, és hogyan lehet azt összehasonlítani más döntési lehetőségek határköltségeivel.

Költség-haszon elemzés (*Cost-benefit analysis, CBA*) – Beruházási tervek értékelésének elméleti kerete. Elsősorban abban különbözik az egyéni befektetők pénzügyi megközelítéstől, hogy minden hasznot és költséget figyelembe vesz, függetlenül attól, hogy az melyik szereplőnél merül föl. A CBA tehát minden hasznosságbeli nyereséget haszonnként, és minden hasznosságbeli veszteséget – a használdozat-költség* alapján – költségként vesz számításba. Így elemzési kerete az ökológiai ja-

vak és szolgáltatások értékét is magába foglalja. Például a bős-nagymarosi vízi erőmű beruházási tervének értékelésekor – a költségek oldalán – figyelembe kellett venni azokat a természeti értékeket (teljes gazdasági értéküket*), amelyek hasznai a beruházás megvalósításával csökkennének, vagy örökre elvesznének. Ugyanígy például a budai alsórakpart kiszélesítésének tervét ebben az elméleti keretben úgy kell megítélni, hogy számszerűen figyelembe vesszük azt a társadalmi hasznosságvesztést, amit a tervezett beruházás Buda látképe (sőt, egész Budapest városképe) értékének csökkenésében okoz. A költség-haszon elemzést következetesen alkalmazva ezeknek az értékeknek az árnyékárait* mind figyelembe kell venni. Ennek érdekében a CBA módszere alkalmazhatja a hipotetikus piacon alapuló értékelés módszerét*, és fölhasználhatja a közelítő piacokon* jellemző árakat. A költség-haszon elemzésnek ráadásul az idő dimenzióját is figyelembe kell vennie; azaz jelenértékekkel* számol, s így fölmerül a diszkontálás*, illetve a társadalmi diszkontláb* megválasztásának minden technikai és tartalmi dilemmája.

Költségvetési egyenes (Budget line) – Két jószág összes olyan lehetséges kombinációját mutatja, amelyet a fogyasztó adott jövedelem és a két jószág adott ára mellett éppen meg tud vásárolni. Némelykor költségvetési korlátnak (*budget constraint*) vagy fogyasztásilehetőség-egyenesnek (*consumption possibility frontier*) is nevezik.

Környezet és Fejlődés Világbizottság (Brundtland-bizottság – *World Commission on Environment and Development*) – Az ENSZ közgyűlése által 1983-ban létrehozott bizottság, feladata a környezet állapotának változása, a gazdasági fejlődés és a társadalmi jólét közötti kapcsolat vizsgálata. Elnöke 1984 és 1987 között Gro Harlem Brundtland norvég miniszterelnök volt, innen a bizottság gyakran használt másik elnevezése. Láng István, az MTA főtitkára személyében magyar tagja is volt a testületnek. A Környezet és Fejlődés Világbizottság adta ki a „Közös Jövőnk” c. dokumentumot (Brundtland-jelentés*).

Környezeti szolgáltatások (Environmental services) – Lásd ökológiai szolgáltatások*.

Közelítő piac (Surrogate market) – A környezeti javaknak jellemző módon nincsen kialakult és hatékony piaca. Mégis, amikor valamilyen okból értékelni kell adott környezeti jószágot vagy szolgáltatást (ki kell számítani teljes gazdasági értékét*), a szóban forgó értékre lehet úgy becslést adni, hogy keressünk egy olyan piacot, ahol az értékelendő környezeti jószág valamilyen részét, elemét rendszeresen adják-veszik. Például egy tó vízminőségének értékeléséhez – első és alsó közelítésként – közelítő piacként használhatjuk a halpiacot (egyéb más piacok mellett), s az ott kialakuló árviszonyokat.

Közömbösségi görbe (Indifference curve) – Két jószágra vonatkozóan azoknak a jószágkombinációkat reprezentáló pontoknak a mértani helye a jószágtérben, melyek az egyéni fogyasztó számára egymással közömbösségi viszonyban állnak, abban az értelemben, hogy azonos hasznosságot nyújtanak az adott fogyasztónak. Vagyis a közömbösségi görbe bármely két pontja közötti választást illetően a fogyasztó közömbös. A neoklasszikus közgazdaságtanban* a fogyasztói magatartás közömbösségi görbéken alapuló elemzése abból indul ki, hogy az egyéni fogyasztó preferenciarendszere alapján képes a jószágokat sorba rendezni hasznosságuk szerint. Továbbá a preferenciarendezés megfelel bizonyos matematikai-logikai elveknek; azaz teljes (minden lehetséges jószágkombinációra rendelkezik preferenciával), reflexív (minden jószágkosarat azonosítani tud, és önmagával következetesen azonosnak tekint) és tranzitív (ha a jószágkosarat preferálja *b*-vel szemben, és *b*-t *c*-vel szemben, akkor *a*-t *c*-vel szemben ugyancsak előnyben részesíti). Ha a fogyasztó preferenciarendezése megfelel ezeknek az axiómáknak, és a rendezés

folytonos, akkor lehet megszerkeszteni a fogyasztó közömbösségi görbéjét, és a közömbösségi görbék sorozatával a fogyasztó közömbösségi térképét. A közömbösségi térkép tehát a fogyasztó ízlését, szubjektív preferenciáit tükrözi. A közömbösségi görbék lejtése negatív (lásd helyettesítési határráta*), az origóra szigorúan konvexek, és nem metszhetik egymást („jól viselkedő” közömbösségi görbéknek is nevezik ezeket). Fontos látni, hogy a negatív meredekség az a feltevést foglalja magában, hogy a fogyasztó mindig preferálja azt a jószágkosarat, amelyik mindkét jószágból legalább ugyanannyit, de az egyikből többet tartalmaz (a „több mindig jobb” elve). A negatív meredekség, a konvexitás és a folytonosság mögött pedig az a feltételezés lapul, hogy a jószágok egymással helyettesíthetők.

Közpolitika (*Public policy*) – Magában foglalja az összes politikai döntést, a törvényalkotástól a közigazgatásban zajló döntéshozatali folyamatokig; ekként magába foglalja mind az átfogóbb gazdaságpolitikát, mind pedig a szűkebb értelemben vett szakpolitikákat (pl. egészségügy, oktatás). A közpolitika mint tudományterület interdiszciplináris jellegű, a politikatudomány és a közgazdaságtudomány határterületén kialakult diszciplína.

Köztes kiadás/termék (*Intermediate cost/goods*) – Más javak előállításához szükséges ráfordítások; nem nyújtanak közvetlenül hasznosságérzetet. Ahhoz járulnak hozzá, hogy a létező tőkevagyon nyújtotta szolgáltatások árama fennmaradjon. (A részletes kifejtést lásd England kötetünkben szereplő írásában.)

Kulcsfaj (*Keystone species*) – Egy adott élőlénytársulásban különösen fontos szerepet betöltő faj, amelynek kihalása számos további kihalást idéz elő.

Külső gazdaságosság (*External economy*) – Az externáliát* előidéző tevékenység növeli az általa érintett gazdasági szereplők termelését vagy hasznosságát.

Külső hiány (*External deficit*) – Egy ország nemzetközi fizetési mérlegének (*balance of payments*) a hiánya. A nemzetközi fizetési mérleg adott országnak a külfölddel lebonyolított összes gazdasági tranzakciója adott időszakra vonatkoztatva (*flow szemléletű közgazdasági kategória*). A nemzetközi fizetési mérleg három részből tevődik össze. Az egyik a folyó fizetési mérleg (*current account*), mely a kereskedelmi egyenleg mellett a szolgáltatások, a kamat, profit és osztalék egyenlegéből, továbbá a transzferegyenlegből áll – ennek hosszabb távú alakulásából vannak lekövetkeztetéseket az adott ország versenyképességére. Másik a tőke mérleg (*capital account*), mely a belföldi magánosok vagyonának változását mutatja. A harmadik komponens pedig a jegybanki tartalékok (*official reserves*) változása, amely a devizatartalékok mértékének és összetételének változásait tükrözi.

Kvintilis (*Quintile*) – Statisztikai kifejezés, mely adott sokaság olyan osztályozását jelenti, ahol öt, egyenlő gyakoriságú osztályközt képzünk.

Lehetőségköltség – Lásd használdozat-költség*.

Lexikografikus preferencia (*Lexicographic preference*) – A fogyasztó olyan preferenciarendezése, amikor x jószágot annyira kiemelten kezeli y jószággal szemben, hogy a mindkettőt tartalmazó jószágkosarakat úgy rangsorolja, hogy a több x -et tartalmazó kosarak automatikusan preferáltak y mennyiségétől függetlenül. A fogyasztó tulajdonképpen nem hajlandó átváltást* tenni a két jószág között, az egyik (x) mennyisége kizárólagos meghatározója preferenciáinak. Vagyis a preferenciarendezés „lexikonszerű”. Ez pedig nem folytonos közömbösségi görbéket* eredményez, a közömbösségi reláció hiánya miatt közömbösségi térkép nem rajzolható. A lexikografikus preferenciák létezése és elterjedtsége a környezeti javakra vonatkozóan súlyos akadályát képezheti a neoklasszikus környezetgazdaságtan* környezetértékelési módszerei alkalmazásának. Ekkor ugyanis – például egy hipotetikus piacon alapuló kérdőíves vizsgálat keretében – a fogyasztók egy része meg-

tagadja a fizetési hajlandósága* vagy elfogadási hajlandósága* kinyilvánításával adott árajánlatot (*protest bid*); azaz nem hajlandó átváltást tenni az adott környezeti jószág és a pénz között, mert azokat a jószágkosarakat preferálja, amelyek több környezeti jószágot tartalmaznak, függetlenül a másik jószág (a pénz) mennyiségétől.

Létezési érték (*Existence value*) – A neoklasszikus környezetgazdaságtan teljes gazdasági értékének* egyik komponense; azt igyekszik megragadni, hogy a fogyasztóknak (legalábbis egy részüknek) bizonyos környezeti javak (pl. veszélyeztetett fajok, tájképek) pusztta léte és megmaradása hasznosságot jelent, s ezért hajlandóak fizetni is. A létezési érték neve félrevezető lehet abból a szempontból, hogy egyesek számára esetleg nem antropocentrikus értékszempontokra utalhat, ám ez koránt sincs így. A környezetgazdaságtanban a létezési érték is szigorúan haszonelvű logikába ágyazódik, és piaci csereértéket mér.

Liberalizáció (*Liberalisation*) – Valamely piacon vagy piacokon a versenyfeltételek kialakítása, szabad piaci feltételek teremtése; azaz a versenyző piac „felszabadítása”.

Locke, John (1632–1704) – Brit filozófus, akinek a tulajdonról alkotott elmélete fontos ideológiai alapját képezi a „fejlett” országokban ma is uralkodó tulajdonjogi szemléletnek. Locke szerint a tulajdonjog forrása az emberi munka; minden egyén jogosan sajátítja ki azokat a természeti javakat, amelyeket munkája és erőfeszítései tárgyává tett.

Logisztikus görbe/Logisztikus populáció-növekedés (*Logistic Curve/Logistic Population Growth*) – A populációk időbeli változásának (növekedésének) gyakran alkalmazott, idealizált modellje az ökológiában. A populáció-növekedés gyakorlatilag egy telítődési görbét ír le, azaz a populáció létszáma a kezdeti növekedés után beáll a környezet eltartóképességének* megfelelő értékre.

Makroökonómia (*Macroeconomics*) – A gazdaság egészének viselkedésével, a kibocsátással, a jövedelemmel, az árakkal és a munkanélküliséggel foglalkozó ökonómiai elemzés.

Maquiladora – Az Egyesült Államok és Mexikó határán sorakozó vámszabad területek. A maquiladorák a mexikói gazdaságtól teljesen elszigetelten működnek, sem húzóágazatként, sem a helyi vállalkozásoknak beszállítói státust nyújtóként nem funkcionálnak. A rendkívül olcsón bérelhető munkaerő és a lazább környezetpolitikai szabályozás számos iparágat vonzott a maquiladorák területére elsősorban az Egyesült Államok határhoz közelebb fekvő államaiból. A maquiladorák társadalmi és ökológiai szempontból a liberalizáció* és a piaci mechanizmus dezintegráló, káros szerepének példái.

Maximálisan fenntartható hozam (*Maximum sustainable yield*) – Egy megújuló erőforrás adott állományának a maximális hozama az a mennyiség, amely anélkül kiaknázható (letermelhető vagy lehalászható), hogy az erőforrás kimerülne vagy – egy faj esetében – a kihalás szélére kerülne. A maximálisan fenntartható hozam csupán egyetlen fajra vonatkozik, s az a feltevés húzódik meg mögötte, hogy az adott faj szaporulatának mértéke csak a populáció nagyságától és a környezet eltartóképességétől* függ. A neoklasszikus környezet- és erőforrás-gazdaságtanban a megújuló erőforrások optimális hasznosításának levezetéséhez nyújt kiindulópontot. A határelemzés ökonómiai terminusaira lefordítva, a maximális fenntartható hozam gazdaságilag nem hatékony pont, mert nem a teljes bevétel és a teljes költség különbségének maximálását jelenti (amikor a határköltség* és a határbevétel egyenlő, a nyereség pedig maximális), hanem a teljes bevétel maximálását. A gazdaságilag optimális kiaknázás szintje általában alacsonyabb, mint a maximálisan fenntartható hozam pontjához tartozó hasznosítási szint. Ugyanakkor érdemes kiemelni,

hogy az egyetlen fajra, s nem az egész ökoszisztémára koncentrálnak a hasznosítási megközelítés, és a populációméret, illetve a szaporulat között feltételezett determinisztikus kapcsolat nem fér össze a természeti rendszerek interdependens, komplex és dinamikusan változó jellegével. A történeti tanulságok azt mutatják, hogy a maximálisan fenntartható hozam szabályát követve számos megújuló erőforrás jutott a túlhasznosítás, sőt összeomlás sorsára, ezért ma már anakronizmusnak tartható a „fenntartható” szó használata e kategóriában.

Megbízó-ügynök elmélet/ügynökelmélet (*Principal-agent theory/agency theory*) – A mikroökonómiában pusztán a „fekete doboz”-ként kezelt vállalat (melyet csak egy termelési függvény* jellemez) elméleti továbbfejlesztése a neoklasszikus ökonómiai paradigmán belül. Ennek egyértelmű történeti alapja a részvénytársaságok mint vállalati forma megjelenése volt, melyben szétválak a tulajdonosi és a vállalatvezetői szerep. A megbízó tehát a tulajdonos(oka)t reprezentálja, az ügynök pedig a vállalati vezetőket. A vizsgálandó probléma lényege az, hogy miként tudja a megbízó az ügynököt arra ösztönözni, hogy az utóbbi tevékenységével az előbbi érdekeit szolgálja; azaz a vállalat értékét maximálja. A problémafölvetés természetesen abból adódik, hogy egyfelől mindkét szereplő pusztán az saját önérdekét tartja szem előtt (*homo oeconomicus*); másfelől pedig információs aszimmetria jellemzi a felek viszonyát. Az ügynök nyilvánvaló információs előnyben van a megbízóval szemben a vállalat képességeire, tényleges piaci helyzetére és lehetőségeire vonatkozóan egyaránt. Ezért az elmélet annak elemzésével foglalkozik, hogy miként tud a megbízó olyan szervezeti és elsősorban ösztönzési-ellenőrzési struktúrát kialakítani, mely – mindenek költségeit is figyelembe véve – optimális végeredményhez vezet (a vállalat értékének maximalálásához). Ebben az elméleti keretben fontos szerepet játszik a befektetői piac, mely a részvényárfolyamok alakulásán keresztül folyamatosan értékeli a vállalat tevékenységét, valamint a menedzserek munkaerő-piaci szegmense, mely a vállalatvezetők tevékenységét értékeli a kereslet-kínálat törvényének megfelelően.

Menedzszeri elméletek (*Managerial theories*) – Nem igazán bevett közgazdasági kifejezés. Ismertebb az ipari szervezetek elmélete (*theory of industrial organisation*) gyűjtőnév, mely a vállalatelméleteknek (*theories of firm*) azt a válfaját jelöli, amely a játékelmélet eszköztárának segítségével modellezi a vállalat belüli és a vállalatok közötti kapcsolatokat. Részen idekapcsolódó vállalatelméletek még a megbízó-ügynök elmélet és a tranzakciós költségek közgazdaságtana.

Méretgazdaságosság (*Economies of scale*) – A termelés vagy adott termék átlagköltsége az üzemméret és a kibocsátás növekedésével csökken hosszabb távon. A méret növekedésével egyfelől az állandó költségek nagyobb termelési mennyiségre oszlanak szét. Másfelől a méretgazdaságosság kialakulásában fontos elem a szakértelem növekedése, a termelési folyamatok „olajozottabbá” válása a tapasztalatok bővülése, illetve a begyakorlás, és az ezen keresztüli tanulás (*learning by doing*) révén. Ezek az előnyök hosszabb távon jelentkeznek, ahogy az adott vállalat egyre feljebb jut a tanulási görbén (*learning curve*).

Mikroökonómia (*Microeconomics*) – Az egyes vállalatok, fogyasztók (azaz az egyéni gazdasági szereplők), illetve a piacok tanulmányozásával foglalkozó (neoklasszikus) ökonómiai elemzés. A környezet- és erőforrás-gazdaságtan alkalmazott mikroökonómia.

Monitorozás (*Monitoring*) – A környezeti állapot nyomon követése rendszeres megfigyelő- és mérőhálózat alkalmazásával.

Monopólium (*Monopoly*) – Ez a görög kifejezés szó szerint „egy eladó”-t jelent; vagyis egyetlen szereplőt a kínálati oldalon, egyetlen termelőt és egyedi, közeli helyettesítő nélküli terméket. A piaci kudarcok vagy elégtelenségek egyik válfaja.

Monopszónia (*Monopsony*) – Vásárlói (kereslet oldali) monopólium*; olyan piac, amelyen csupán egyetlen vásárló van.

NAFTA (*North American Free Trade Agreement* – Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény) – Az Egyesült Államok és Kanada 1988 januárjában írt alá bilaterális szabadkereskedelmi egyezményt, mely vámlebontást, a beruházások és szolgáltatások liberalizációját*, valamint a mezőgazdaság és az energiaszektor termékeinek, szolgáltatásainak szinte teljesen szabad mozgását tette lehetővé. Mexikó 1992-es csatlakozásával viseli az egyezmény a NAFTA nevet.

Nem pontszerű szennyeződés (*Non-point pollution*) – Nagy területen szétszórott szennyeződés (pl. a műtrágyaszórás következtében létrejövő szennyeződés).

Nemzeti elszámolási rendszerek (*National accounting systems*) – Adott ország adott időszakban létrehozott nemzeti jövedelmének az elszámolási rendszere; egy egész ország kiadásait, jövedelmét és kibocsátását adott időszakra (általában egy évre) vonatkozóan mérő, nyilvántartó mérlegegyüttes. Az ENSZ kidolgozta nemzeti elszámolási rendszer az SNA (*System of National Accounts*).

Neoklasszikus közgazdaságtan/neoklasszikus ökonómia/neoklasszikus modell (*Neoclassical economics/model*) – A közgazdaságtan ma uralkodó irányzata. A gazdaságelmélet történeti rekonstrukciója szerint a neoklasszikus ökonómia születése az 1870-es évekre tehető, amikor egymástól jórészt függetlenül, három szerző, az angol William Stanley Jevons, a svájci-francia Léon Walras és az osztrák Carl Menger egy-egy fő műve napvilágot látott. Ezek az alkotások alapvonásaikban már tartalmazták mindazokat a jellegzetességeket, amelyek a neoklasszikus modellt megkülönböztetik a klasszikus ökonómiától (a politikai gazdaságtantól). Ugyan az elmélettörténet „marginális forradalom”-ként hivatkozik ezekre az eseményekre, ám e művek megjelenése korukban még nem okozott „forradalmi” változásokat az ökonómiában. Ellenben egyre több olyan tudós áramlott be a gazdaság tudományába, akik fölvértezve a korabeli newtoni fizika szemléletével és a matematikai analízis eszköztárával egyre inkább olyan kérdéseket boncolgattak, melynek kezelésére ezek hatásos módszerek bizonyultak. Így a klasszikus közgazdászoknak a gazdaság hosszú távú fejlődésére és annak feltételeire vonatkozó kérdésfelvetése helyett az ökonómiai analízis hangsúlya egyre inkább az egyéni gazdasági cselekvő szintjére tevődött át, illetve a termelés helyett a piaci csere fogalma lett a kulcsfontosságú fölruházott kategória. A modern neoklasszikus közgazdaságtan öndefiníciója magát a döntéshozás tudományaként azonosítja; mégpedig a relatív szűkösség viszonyai közepette hozandó optimális/racionális döntések modelljeként*. Az alapkérdés az, hogy a racionális „gazdasági ember” adott végtelen vágyai között hogyan osztja el úgy korlátozott erőforrásait, hogy a lehető legnagyobb hasznosságérzethez, élvezethez jusson. Vagyis a modell az optimális vagy hatékony erőforrás-allokációt, illetve annak feltételeit keresi. A neoklasszikus ökonómia másik alapköve, hogy szakítva a klasszikusok munkaérték-elméletével, az érték forrását a keresleti oldalón, a fogyasztó szubjektív hasznosságérzetében jelölte meg. A neoklasszikus értékfogalom relatív kategória, hiszen minden jószágnak a többihez viszonyítva tulajdonít a fogyasztó értéket a piaci csere (azaz választás) aktusában. Az érték ebben az értelemben tehát mindenkor csereérték. A neoklasszikus elemzési keret tudomány metodológiai szempontból a módszertani individualizmust testesíti meg. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági elemzés centrumában az individuum és az egyéni cselekvés áll; minden gazdasági jelenséget egyéni szándékokra, célokra, illetve preferenciákra kell visszavezetni.

Nettó primer produkció (*Net primary production*) – A fotoszintézis* nyomán a fotoszintetizáló élőlények testében felhalmozott energia; az az energia-mennyiség,

amely a tápláléklánc magasabb szintjein található élőlények (köztük az ember) rendelkezésére áll életfolyamataik fenntartásához (a szekunder produkcióhoz).

Niche (*Niche*) – Az ökológiában a környezeti tényezők összességének az az intervaluma, amelyen belül egy adott faj egyedei képesek a túlélésre, a növekedésre és a szaporodásra. A társadalomtudományokban metaforikus értelemben használják ezt a kifejezést.

Normál profit (*Normal profit*) – A normál profit a nyereség olyan minimális szintje, amely a vállalat további működéséhez mindenképpen szükséges. Ekkor minden költség – beleértve a használdozat-költséget* is – éppen megtérül, s ebből a szempontból nulla nagyságú profitról beszélhetünk.

OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet – *Organization for Economic Cooperation and Development*) – A „legfejlettebb” országokat tömörítő, 1961-ben létrejött szervezet. (Az 1990-es évek óta hazánk is tagja.) Főbb céljai: a tagországok gazdasági fejlődésének fokozása, az eredmények eljuttatása a nem tagországokhoz, a világgazdasági növekedés és a világereszkedelem előmozdítása. Tevékenysége kiterjed a gazdasági növekedés környezeti hatásainak elemzésére és a környezetterhelés megelőzését és csökkentését célzó – elsősorban gazdasági – eszközök alkalmazásának vizsgálatára.

Ökodömping (*Eco-dumping*) – A kifejezés arra utal, hogy egyes országok nem fizetnek meg vállalataikkal az okozott környezeti károk költségeit, s így az érintett cégek költségelőnyükből kifolyólag dömpingáron (a reális piaci ár alatt) képesek exportálni termékeiket azokba az országokba, amelyek környezetpolitikai szabályozásukon keresztül megfizetik szennyező vállalataikkal az okozott károk ellenértékét. Megemlíthető még, hogy a meg nem fizetett externális költségek* eltorzítják a nemzetközi piac versenyfeltételeit, és a nemzetgazdaságok közötti munkamegosztás nem a valódi komparatív előnyök* szerint alakul. Ugyanebben a kontextusban vetődik föl az a probléma is, hogy az ökodömping révén versenyelőnyre szert tevő nemzetek és vállalataik nem járulnak-e hozzá egy olyan strukturális nyomás kialakulásához, ami a környezeti, egészségügyi, munkavédelmi és egyéb szociális szabályok, előírások lazítása irányába hatnak globálisan (*race to the bottom*).

Ökológiai szolgáltatások (természeti szolgáltatások, környezeti szolgáltatások – *Ecological services*) – Azok a feltételek, illetve folyamatok, amelyek révén a természetes élőlénytársulások, illetve az ezeket alkotó fajok lehetővé teszik (illetve gazdagítják) az emberi létet. (A legtriviálisabb példa az ökológiai szolgáltatásokra alighanem a növények oxigéntermelése.)

Ökonometria (*Econometrics*) – A közgazdaságtannak az az ága, amely statisztikai módszerekkel modellezi, méri és számítja a kvantitatív gazdasági összefüggéseket.

Pareto, Vilfredo (1848–1923) – Olasz-francia származású közgazdász és szociológus, akit a gazdaságelmélet története az ún. marginális forradalom (a neoklasszikus közgazdaságtan* születése) második hullámának alkotói közé sorol. Pareto mielőtt a lausanne-i egyetem politikai gazdaságtani tanszékét megkapta, mérnökként és üzletemberként dolgozott, de már akkor is jelentetett meg közgazdasági tárgyú publikációkat. Pareto nevével elsősorban a neoklasszikus ökonómia ordinális hasznosságelmélete* és a később róla elnevezett hatékonyság vagy optimum fogalma fonódott össze.

Pareto-hatékonyság, Pareto-optimum (*Pareto-efficiency/Pareto-optimum*) – Olyan gazdasági helyzet, állapot, amelyben nem lehetséges olyan átrendezést, változtatást tenni (önkéntes alkuk során), amelynek következtében legalább egy egyén helyzete úgy javulna, hogy közben senki másé nem romlik. Vagyis adott állapotot

akkor nevezünk Pareto-optimálisnak, ha senki sem kerülhet kedvezőbb helyzetbe anélkül, hogy ezzel valaki más kedvezőtlenebb helyzetbe ne kerülne. A gazdaság ekkor – adott fogyasztói preferenciák és technológiai lehetőségek, valamint a javak (beleértve a tulajdonjogokat is) adott kezdeti elosztása mellett – haszonlehetőségének határán (*utility possibility frontier*) mozog.

Pareto-irreleváns externália (*Pareto-irrelevant externality*) – Társadalmi hatékonyság- vagy jóléti veszteséggel nem járó externáliák*. Például a szennyezésnek és a természet egyéb károsításainak az a szintje vagy mértéke, mely – adott preferenciák és technológiai lehetőségek, valamint hatékony tulajdonjogi struktúra és a javak adott kezdeti elosztása mellett elért – gazdaságilag optimális szennyezési szinten megmaradt. Lásd még Coase-tétel*, internalizálás*, Pareto-hatékonyság*.

PCB-k (poliklórozott bifenilek – *PCBs*) – Rendkívül nehezen lebomló szintetikus vegyületek, amelyek felhalmozódásra hajlamosak az élőlények (beleértve az embert is) szöveteiben, és káros élettani hatásokat okozhatnak (pl. immunrendszer gyengülése, daganatképződés). Az ipar egykor széles körben alkalmazta e vegyületeket, ám gyártásukat és felhasználásukat az utóbbi években világszerte erősen visszaszorították.

Pontszerű szennyeződés (*Point discharge*) – Lokálisan, koncentráltan fellépő szennyeződés (pl. tisztítatlan szennyvíz beömlése egy csatornából egy folyóba).

Pozicionális javak (*Positional goods*) – Fred Hirsch angol közgazdász 1976-ban „*Social Limits to Growth*” (A növekedés társadalmi korlátai) címmel megjelent könyvében vezette be ezt a fogalmat. A pozicionális javak értéket az adja, hogy nem mindenki birtokolja ezeket. A fogyasztásukból egy adott egyén számára nyerhető hasznosságérzetet jelentősen befolyásolja a fogyasztók száma. A fogyasztásukban föllépő „zsúfoltság” csökkenti kívánatosságukat. Emiatt a pozicionális javakért folyó verseny, ami Hirsch szerint az anyagi jólét növekedésével párhuzamosan fokozódik, negatívan hat a társadalom jól-létére (*well-being*); azaz az anyagi jóléttel ellentétesen mozog.

Preanalitikus vízió (*Pre-analytic vision*) – Joseph Schumpeter (1883–1950) morvaországi születésű közgazdásznak tulajdonított fogalom. Arra utal, hogy minden tudományág, illetve minden tudományos iskola vagy modell jellemezhető egy olyan „elemzés előtti” vízióval, mely döntően meghatározza a kutatók lényegi problémalátását, a vizsgálódás irányát, s mintegy előkészíti a későbbi elemzés tárgyát, nyersanyagát.

Produkción (*Production*) – (ökológiai szakkifejezésként) – Az élőlények által testükben felhalmozott energia mennyisége.

Produktivitás (*Productivity*) – (ökológiai szakkifejezésként) – A biomassza* képződésének üteme adott területen.

Racionális döntések modellje/elmélete (*Rational decision theory*) – A neoklasszikus közgazdaságtan* a döntések tudományának sajátos modellje. Ma sokan a társadalomtudományok legfőbb metodológiai irányzatának tekintik. A modell a racionalitás instrumentális fogalmára épül; azaz a racionális döntés annak az alternatívának a kiválasztását jelenti a megvalósítható lehetőségek halmazából, amely a legjobban kielégíti a döntéshozó céljait. A racionalitás tulajdonképpen a választások következetessége (bizonyos matematikai axiómáknak megfelelően, lásd tranzitivitás*, közömbösségi görbe*). A „gazdasági ember” képe/feltevése a racionalitás továbbísmérveként az önérdék követését jelöli meg. Ez utóbbi értelmezési elemannyiban mindenképp visszaszorult az előbbi (a következetes döntés) rovására, amennyiben a racionális döntések modelljét általános metodológiai irányznak tekintjük. A racionális döntések elmélete valóban kiterjesztette hatását a közgazda-

ságtanon túlrá, módszertani és konceptuális keretet adva a politikatudománytól (lásd *public choice theory*), a szociológián és pszichológián át (lásd játékelmélet) a morálfilozófiáig (lásd *social choice theory*). A racionális döntések modellje domináns helyzetét részben annak is köszönheti, hogy igen rugalmasan reagált az elsősorban empirikus vizsgálatok alapján fölmerülő anomáliák kapcsán megfogalmazott kritikai észrevételekre vagy alternatív racionalitás-fogalmakra.

Ragadozó árképzés (*Predatory pricing*) – Adott vállalat abból a célból kínálja költségei alatti áron termékeit, hogy kiszorítsa meglévő versenytársait a piacról, illetve távol tartsa az új belépőket, s majd egy később végrehajtandó áremeléssel fedezze az így adódó veszteségeit. Jellemzően nagyvállalatok stratégiai árképzése lehet ez; „hiénavállalatok”-nak is nevezik ezeket.

Rawls, John (1921–2002) – Amerikai filozófus, akinek 1971-ben „Az igazságosság elmélete” címmel megjelent műve újra a filozófiai és szélesebb tudományos érdeklődés középpontjába emelte az etikai kérdéseket. Ezt az alkotást sokan a kortárs liberális politikai filozófia alpműveként tartják számon. Rawls elmélete, a méltanyosságként felfogott igazságosság (*justice as fairness*) a szerződéselméletek tradícióját követi, és a haszonelvű morálfilozófia bírálatából indul ki. A társadalmi szerződéskötés elvont elméleti konstrukciójában a helyesen berendezett társadalom működésének elvül a racionálisan gondolkodó egyének az ún. maximin döntési szabályt választják. Ennek első lényegi elve a szabadság primátusa; azaz mindenkinek egyformán és a mások jogait nem sértve a lehető legmagasabb szinten kell biztosítani az alapvető szabadságjogokat. A második alapelv azt mondja ki, hogy az egyenlőtlenségek csak annyiban fogadhatók el, amennyiben a társadalom legrosszabb helyzetű csoportjainak ezek előnyükre válnak, és mindenkinek azonos lehetősége van kedvező társadalmi pozíciók elérésére. Rawls igazságosságelmélete prioritást ad az alapvető szabadságjogok biztosításának, ám nemcsak ebben egyenlőségelvű, hanem – második maximája alapján – például a gazdasági hatékonyság (Pareto-hatékonyság*) és az esélyegyenlőség összeütközése esetében egyértelműen az utóbbit részesíti előnyben. Rawls igazságosságelméletének a közgazdaságtanban is kiterjedt a recepciója, hozzájárult ahhoz, hogy újra erőre kapjanak az arisztotelészi „morális ökonómia” keretében zajló, az etika és a közgazdaságtan határterületén folyó analitikus vizsgálódások.

Ricardo, David (1772–1823) – A gazdaságelmélet történetében az angol klasszikus közgazdászoknak nevezett „iskola” egyik fő személyisége. A korabeli angol tőzsdén szerzett nagy vagyona lehetővé tette, hogy a tudománynak és a politizálásnak szentelje életét. Főműve „A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei” címmel 1817-ben jelent meg. Ricardo a politikai gazdaságtan egyik legfőbb kérdésének az elosztási elméletet tartotta; azaz azt, hogy mi befolyásolja a megtermelt javak és gazdagság elosztását a társadalom osztályai között. A mai neoklasszikus ökonómia* is átvette és kiterjesztette a termékeny földterületek relatív szűkösségére vonatkozó doktrínáját, s az ebből eredő csökkenő hozadék törvényét*. Ezért gyakran hivatkoznak „ricardói föld”-ként erre a termelési tényezőre. Az elmélet történeti értékelés szerint Ricardo egyfelől szűkebbre szabta a politikai gazdaságtan vizsgálódási körét, mint Adam Smith; másfelől egyúttal szigorúbbá tudománnyá is tette absztraktabb és analitikusabb megközelítést alkalmazva.

Ricardói föld (*Ricardian land*) – Lásd Ricardo, David*.

Római Klub (*Club of Rome*) – 1968-ban, Rómában alakult független szervezet, amely a világ számos országából verbuválódott kiemelkedő személyiségekből (jórészt kutatókból) áll. Célja elsősorban a globális gondok megvitatása, illetve ezekről szóló jelentések kiadása. Első és egyben a legnagyobb visszhangot kiváltó jelentése az

1972-es, Donella Meadows és munkatársai által jegyzett „A növekedés határai” című munka volt.

Skáláhozadék/volumenhozadék/mérethozadék (*Returns to scale*) – A kibocsátás növekedési üteme az összes ráfordítás egyöntetű növekedése mellett. Ha az összes ráfordítást például megkétszerezik, és a kibocsátás is pontosan megkétszereződik, akkor azt mondjuk, hogy a technológiai folyamat állandó skáláhozadékú, ám ha a kibocsátás növekedési üteme elmarad (meghaladja) az összes ráfordításétól, akkor csökkenő (növekvő) skáláhozadékról beszélünk.

Smith, Adam (1723–1790) – A skót származású Adam Smith-t, aki a glasgow-i egyetemen a morálfilozófia professzora volt, máig a közgazdaságtan alapító atyjaként emlegetik. A gazdaságelmélet történetében az angol klasszikus közgazdászok nagyjaként két műve és a közöttük sokak által látni vélt ellentmondás helyezi elsősorban el. Az 1759-ben megjelent „*The Theory of Moral Sentiments*” (Az erkölcsi érzelmek elmélete), illetve az először 1776-ban napvilágot látott „*The Wealth of Nations*” (A nemzetek gazdagsága), mely még szerzője életében hat kiadást ért meg. Ez utóbbi leghíresebb tétele a „láthatatlan kéz” doktrínája, mely szerint az önérdéküket követő egyéni gazdasági szereplők tevékenysége révén a szabad piac körülményei között automatikusan előáll a közjó. Smith e híres gondolatának értelmezése még ma is vita tárgya, különösen az előbb megjelent morálfilozófiai műve fényében, hiszen ott az egyéni motiváció összetettebb képét vázolja, az önérdék mellett nagy hangsúlyt helyezve a másik ember helyzetét átérző képességre (*sympathy*). Mindenesetre Smith a piaci mechanizmus számos fogyatékoságát is látta és elemezte (pl. monopólium*, közjavak, a gazdasági szereplők eltérő alkupozíciója). A smith-i politikai gazdaságtan különleges ismertetőjegye, hogy arisztotelészi értelemben morális ökonómia; sem a filozófiától, sem az etikától, sem pedig a történelemtől nem elvonatkoztatott tudományos vizsgálódás.

Sraffa, Piero (1898–1983) – Olasz származású angol közgazdász, akinek munkássága sokkal közelebb áll a klasszikus ökonómia elemzéseihez, mint a neoklasszikuséhoz. 1960-ban megjelent műve, az „Áruk termelése áruk révén” Ricardo kérdéseit és elemzési keretét fejleszti tovább, a termelés oldaláról közelítve a gazdasági kérdésekhez, s a keresleti oldalt mellőzve a termelési költségek alapján magyarázva az árak alakulását. Sraffa munkássága szorosan kapcsolódik a cambridge-i közgazdászok problémafölvetéseihez, amelyek a neoklasszikus ökonómia* tökéletesen versenyző piaci modelljét*, érték- és elosztáselméletét egyaránt támadták.

Stratégiai magatartás (*Strategic behaviour*) – Bizonyos szituációk strukturális jellegzetességei az egyéni gazdasági szereplőt (aki kizárólag az önérdékét követi és saját hasznát maximálja) arra ösztönzik, hogy elrejtse valódi preferenciáit, és valamilyen mértékben és irányban torzító preferenciákat nyilvánítson ki. Ilyen jelenség a potyautas magatartás (*free-riding*), mely olyan közjóságok esetében lép föl, amelyek fogyasztásából a kizárás nem valószínű meg. Az ilyen típusú javak fogyasztásakor a racionális fogyasztó arra törekszik, hogy a közös költségekből minél kisebb részt fizessen meg, illetve a közös fogyasztási lehetőségéből minél több hasznot ragadjon ki magának.

Sztratoszféra (*Stratosphere*) – A légkörnek a troposzféra* feletti, 50 km-es magasságig terjedő rétege. Itt található az ózonréteg, amely kiszűri a napsugárzás élőlényeket károsító ibolyántúli hullámhosszainak döntő részét.

Szukcesszió (*Succession*) – Élőlénytársulások időbeli egymás után következése egy adott területen; például egy homokos terület több évtizedig tartó beerdősülése, amelynek során a mohák és zuzmók alkotta ún. pionír társulástól több „közbulósó” társuláson keresztül végül eljutunk az ún. klimax társulásig (zárt erdő).

- Tanácskozó demokrácia** (*Deliberative democracy*) – Szélesebb értelemben a tanácskozó demokrácia eszméje arra utal, hogy a legitim törvénykezés az állampolgárok nyilvános tanácskozásának fórumain nyugszik. A legitimitás normatív fogalma ebben az összefüggésben olyan eszményekhez kapcsolódik, mint a racionális vita és törvénykezés, a részvételen alapuló politika és a civil önszabályozás. A politikai autonómiát az állampolgárok nyílt és uralommentes vitafolyamataiból kikristályosodó gyakorlati bölcsességben jelöli meg. (Lásd még Aldred és Jacobs írását kötetünkben.)
- Táplálékáram** (*Trophic flow*) – Táplálkozási kapcsolat két élőlénypopuláció között, illetve az ezt reprezentáló nyíl a táplálkozási kapcsolatok leírására szolgáló táplálék-hálózatokban.
- Társadalmi dilemma** (*Social dilemma*) – Olyan helyzet, amelyben a pusztán saját érdekük optimális érvényesítésére törekvő egyének végül egyénileg is és kollektíven is rosszabbul járnak, mintha érdekeiket és cselekvésüket összehangolták volna. A játékelmélet változó (vagy nem zéró) összegű játékmátrixnak titulálja az ilyen jellegű döntési szituációkat. Ezek legismertebb példája az ún. fogolydilemma.
- Teljes gazdasági érték** (*Total economic value*) – A neoklasszikus környezetgazdaságtan annak érdekében alkotta meg ezt a kategóriát, hogy a környezeti javakat érintő döntési kalkulációkba bevonja a természet értékét. Adott beruházási terv megvalósításának kívánatosságát eldöntendő, a beruházás teljes gazdasági költségét (használdozat-költségét*) figyelembe kell venni, így az esetlegesen csökkenő vagy elvesző ökológiai szolgáltatások* értékét is. A teljes gazdasági érték a fogyasztók fizetési hajlandóságát mutatja meg, illetve igyekszik pénzben kifejezni adott környezeti jószágra vonatkozóan. A teljes gazdasági értéknek általában három fő értékösszetevőjét különböztetik meg, s igyekeznek azokat különféle módszerek segítségével pénzben közös nevezőre hozva összegezni. Ezek a használati érték*, a választási érték* és a létezési érték*. Mindezeket számszerűsítve adott beruházási terv költség-haszon elemzésének* költség oldalán (potenciálisan elvesző hasznokként) szerepeltethető a természet értéke, s ekként társadalmi szinten racionális/optimális döntés hozható a természeti környezetet is érintő fejlesztésekről.
- Tengerjogi egyezmény** (ENSZ tengerjogi egyezménye – *Law of the Sea*) – 1982-ben elfogadott és 1994-ben hatályba lépett egyezmény. Olyan nemzetközi jogi rendszert hozott létre, amely környezetvédelmi szabályokat és betartatási eljárásokat tartalmaz az óceánok szennyezésének megelőzésére.
- Termelékenység** (*Productivity*) – (közgazdasági szakkifejezésként) – A kibocsátásnak a ráfordításokhoz viszonyított aránya. Ilyen például a munkatermelékenység, amely az összkibocsátásnak és a munkaráfordításnak a hányadosa.
- Termelési függvény** (*Production function*) – A közgazdaságtanban adott ráfordításokkal (munka, tőke, föld) elérhető kibocsátás (*output*) mennyiségét meghatározó összefüggés, azaz matematikai függvény. Olyan technikai összefüggés, amely a ráfordítások (azaz a termelési tényezők) egyes specifikus kombinációi által előállítható maximális kibocsátás mennyiségét adja meg a termelési technológia és ismeretek adott helyzete mellett.
- Termelési tényezők** (*Factors of production*) – A termelés ráfordításai, azaz a jószágok előállításához szükséges gépek, berendezések és egyéb eszközök (tőkejavak), a munkaerő, valamint a „föld” és egyéb nyersanyagok. Az utóbbi kettőt elsődleges tényezőknek is szokták nevezni, elkülönítve a tőkejavaktól, melyek termelt termelési tényezők.
- Természeti szolgáltatások** (*Natural services*) – Lásd ökológiai szolgáltatások*.

Tényezőarány (*Factor proportion*) – A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok alakulásának egyik fontos magyarázó változója az egyes országok termelési tényezőkkel való ellátottságának (azaz a tényezőarányoknak) a különbsége, illetve a különféle termékek előállításához szükséges termelési tényezők intenzitása (aránya). Lásd Heckscher–Ohlin elmélet*.

Tiszta időpreferencia (*Pure time preference*) – Az egyéni fogyasztóknak az a hajlama, hogy magasabbra értékeli az időben közelebb lévő fogyasztási lehetőségeket, mint a távolabbiakat; azaz időpreferenciájuk pozitív. Ezt a jelenséget jó néhány közgazdász egyszerűen miópiának, azaz rövidlátó magatartásnak titulálja. Lásd még diszkontálás*.

Tökéletesen versenyző piac modellje/kompetitív piac/tiszta verseny (*Perfect market/competitive market/pure competition*) – A mikroökonómia* tökéletesen versenyző piaci modellje több sajátos jellemzővel bír. Egyrészt az iparág minden egyes vállalata ugyanazt a terméket kínálja (azaz a termék homogén). Másrészt a piac sok kis eladóból, illetve sok kis vásárlóból áll, akik közül egynek sincs számottevő hatása a piacra (azaz piaci részesedésük elenyésző), s ezért az ár számukra külső adottság. Harmadrészt a belépés a piacra, illetve a kilépés a piacról szabad (azaz nincsenek belépési és kilépési korlátok). Negyedrészt a piac valamennyi szereplője tökéletesen informált, teljes körű ismeretekkel rendelkezik a piaci árat, a termékjellemzőket és a technológiai lehetőségeket illetően. Ötödrészt a kompetitív piac vállalata és vásárlója egyaránt árelfogadó (azaz nem tudja befolyásolni az árakat). A kompetitív piac modellje fontos szerepet tölt be a neoklasszikus ökonómia* jólétre vonatkozó ún. általános egyensúlyi elemzéseiben. A jóléti közgazdaságtan két fő tétele szerint egyfelől a kompetitív árak piaci mechanizmusa eredményeként kialakuló egyensúly Pareto-hatékony*; másfelől bármely kiválasztott Pareto-hatékony állapothoz hozzárendelhetők azok a kompetitív árak, melyek révén előáll e kívánatos állapot.

Tökéletlen verseny, piaci modellje (*Imperfect market*) – A tulajdonképpen csak modellként létező tökéletesen versenyző piactól különböző mindenféle piaci helyzet tökéletlen versenynek tekinthető. Ilyenek például a monopólium*, az oligopólium vagy a monopolisztikus verseny. A tökéletlen piacokra a differenciált (egymástól különböző) termékek, az információk korlátozottsága, illetve hiánya, az ármeghatározó vállalati magatartás, valamint a kereslet valamilyen fokú (de nem végtelen) ár rugalmassága* jellemző.

Transzfer kifizetés (*Transfer payment*) – Általában a kormányzat által egyéneknek teljesített olyan kifizetés, amelyért viszonzásul az illető személyek nem nyújtanak folyó szolgáltatást – például tb kifizetés, munkanélküli segély.

Tranzakciós költség (*Transaction cost*) – A piac működésének, a piacon lezajló csereügyleteknek (tranzakcióknak) a szervezési költségei, melyek elsősorban az információk megszerzésével, illetve a szerződéses kapcsolatokkal függenek össze. Ronald Coase, Nobel-díjas angol közgazdász éppen a piaci mechanizmus eme tranzakciós költségeivel magyarázta a vállalatok létrejöttét, s ebből az elemzéséből indult útjára a tranzakciós költségek közgazdaságtana, mint sajátos vállalatelmélet. Lásd még Coase-tétel*.

Tranzitivitás (*Transitivity*) – A neoklasszikus közgazdaságtan fogyasztói magatartás elméletében kulcsfontosságú szerepet töltenek be a preferencia és közömbösségi görbe* fogalmak. A modell feltevése szerint a fogyasztó preferenciarendszerrel rendelkezik, ami alapján mindig el tudja dönteni két jószágról, hogy az egyiket vagy a másikat preferálja-e, vagy közömbösségi reláció érvényesül-e számára vonatkozásukban. A fogyasztók preferenciarendezését illetően matematikai-logikai axió-

mákat alkalmaz a modell. Ezek közül az egyik a tranzitivitás axiómája, mely megköveteli, hogy ha a fogyasztó *a* jószágot preferálja *b* jószággal szemben, és *b*-t előnyben részesíti *c* jószággal szemben, akkor *a*-t *c*-vel szemben ugyancsak preferálja.

Troposzféra („A változás szférája” – *Troposphere*) – A légkör (atmoszféra) legsó, a földfelszíntől 10–15 km-es magasságig terjedő rétege. Itt zajlanak az időjárási folyamatok, és a légkörnek ez a része tartozik a bioszférához*.

Tulajdonjogi rezsím (*Property-rights regime*) – E kategória a megújuló erőforrásokat illetően a jogok és kötelezettségek olyan együttes struktúrájára utal, mely az adott erőforrás hasznosításában érintett egyének, illetve csoportok egymáshoz fűződő viszonyát jellemzi. Adott erőforrásra vonatkozó tulajdonjogi rezsím nem érthető meg vagy írható le pusztán a tulajdonjogokkal, hanem szükség van annak a szélesebb formális és informális intézményi berendezkedésnek az elemzésére, melyben a tulajdonjogok értelmet nyernek és funkcionálnak.

UNCTAD (*United Nations Conference on Trade and Development* – ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája) – Az ENSZ 1964-ben létrehozott szervezete. Kinyilvánított célja a „fejlődő” országok világgazdasági integrációjának előmozdítása a kereskedelem és fejlődés problémaköreinek egységes és együttes kezelése révén. A „fejlődő” országok számára különösen megalakulásának első évtizedében jelentett fontos intézményi erőforrást a nemzetközi politikai és gazdasági rend befolyásolására, sajátos problémáik és fejlődési igényeik megfogalmazására egy igazságosabb világrend elérése érdekében.

Útfüggőség (*Path dependency*) – A technológiai változás sajátos, meghatározott úton haladása. Egyrészt a méretgazdaságosság* jelensége okozhatja; másrészt az, hogy az alternatív technikai megoldásokkal szemben lépéselőnybe került technológiához újabb és újabb kiegészítő technológiák kapcsolódnak; harmadrészt pedig az adott technológia infrastrukturális és intézményi háttérének kiépülésével óriási nagyságrendű beruházás történik a társadalom szintjén, ami földuzzasztja a fejlődési pályát elhagyásának költségeit. (Lásd bezáródási hatás*, valamint részletes elemzésért Kemp és szerzőtársai kötetünkben szereplő írását.)

Választási érték/választási lehetőség értéke (*Option value*) – A neoklasszikus környezetgazdaságtan teljes gazdasági érték* fogalmának egyik értékkomponense. Arra a fogyasztók által kinyilvánított értékre utal, ami egy adott környezeti jószág jövőbeli fogyasztási lehetőségének megőrzését jelenti. Az egyéni fogyasztó a környezeti javak esetében annak is értéket tulajdoníthat, hogy – bár a jelenben nem élvezzi a szóban forgó környezeti jószág nyújtotta hasznokat – fenn kívánja tartani annak lehetőségét, hogy a jövőbeli használat során élvezhesse azokat, s ezért hajlandó a jelenben is fizetni.

Vállalati város (*Company town*) – Olyan település, mely leggyakrabban valamilyen természeti erőforrás kitermelésére letelepült nagyvállalat körül alakul és fejlődik ki. Lakosságának döntő többsége az adott cég foglalkoztatásában áll.

Vásárlóerő-paritás (*Purchasing power parity*) – Két valuta között az igazi árfolyamot a valutáknak az egyes országokban mért vásárlóereje határozza meg. Például adott jószágkosár esetében a kérdés az, hogy mennyibe kerülne ennek megvásárlása, mondjuk, Franciaországban euróban, illetve Kanadában dollárban. Az ehhez szükséges euró- és dollárösszeg közötti arány a vásárlóerő-paritáson alapuló árfolyam.

Vertikális integráció (*Vertical integration*) – Minden termelési folyamat szakaszokra oszlik. A nyersanyagokat ki kell termelni, azokat földolgozni, az így keletkezett alapanyagokat tovább földolgozni, belőle köztes vagy félkész terméket előállítani, majd abból végül készterméket létrehozni. A vertikális integráció e folyamat két

vagy több különböző szakaszának egyetlen vállalatban történő egyesítése. A vertikális integráció bizonyos esetekben fölveti a versenykorlátozó magatartás lehetőségét, ezért a nemzeti versenytörvények hatálya alá eshet, és versenyhivatalok vizsgálódásának tárgyát képezheti.

Világmegőrzési Stratégia (Természetvédelmi Világstratégia – *World Conservation Strategy*) – Az ENSZ Környezeti Programja (UNEP), a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN), más szervezetek, valamint kutatók által készített, 1980-ban nyilvánosságra hozott okmány. Hangsúlyozza a természeti erőforrások védelmének fontosságát; felvázolja ennek legfőbb akadályait, továbbá a megoldási lehetőségeket; ez utóbbiak elérése érdekében kiemeli a nemzetközi együttműködés fontosságát.